

JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Frida Håkansson

Nolltolerans mot ungdomsbrottslighet

Hårdare tag till följd av det ökade våldet eller en övertro
till repressiva åtgärder?

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Sverker Jönsson

Termin: Period 1 VT2023

Innehåll

Summary	3
Sammanfattning	5
Förord	7
Förkortningar	8
1 Inledning	9
1.1 Syfte och frågeställningar	10
1.2 Metod	11
1.3 Material	12
1.4 Avgränsningar	14
1.5 Disposition	15
2 Unga lagöverträdare	16
2.1 Bakgrund	16
2.2 En historisk tillbakablick	17
2.3 Skälen bakom särbehandlingen av unga	19
2.4 Barnkonventionen i svensk rätt	20
2.5 Häktningensinstitutet – en översiktsbild	21
2.6 Häktning av unga	22
2.7 Övervakning som alternativ till häktning	27
2.8 De sociala myndigheternas ansvar	31
2.9 Omedelbart tvångsomhändertagande	33
2.10 Placering och möjliga frihetsinskränkningar	34
2.11 Praxis	36
2.12 Analys	37
3 Det svenska tillståndet	43
3.1 Våldsutvecklingen	43
3.2 Ungdomsbrottslighet	45
3.3 Våldsutvecklingen bland unga män	49
3.4 Analys	50
4 Slutsatser	51
Käll- och litteraturförteckning	54
Rättsfallsförteckning	58

Summary

Questions about crime are at the top of the agenda among Sweden's politicians and news about the criminal gangs and gun violence dominate headlines. The perception is that crime decreases with age, becomes more serious and that criminal gangs recruit young people to commit serious crimes. It is easy to get the impression that we are in a time of increased crime and deadly violence. In recent years, a long series of reforms in the field of criminal law have been proposed. The greatest focus has been placed on young offenders and how society should deal with them.

The purpose of this essay is to highlight the nuanced and complicated picture of an alleged development of violence among children and young people by making visible the protection young people have in the form of special treatment in relation to the Swedish Remand Institute. The special treatment of young people in both criminal law and the criminal process is a consistent theme. The focus of the investigation is how the view of young offenders has changed over time. Furthermore, violent crime is examined with a focus on what changes there are in deadly violence and how the structures of deadly violence have changed. In order to fulfill the purpose, legislation, preparatory work, research and statistics are examined. In the essay, a legal analytical method is used.

In summary, the survey shows that young offenders are particularly sensitive to sanctions, but that the special treatment does not satisfy the punishment ideologies and repressive measures that have the greatest influence today. It shows that young people lack sufficient maturity and responsibility to be treated and punished as adults. Incarceration can cause serious but permanent damage and make it difficult for the young person to reintegrate into society. Detention must therefore be avoided as much as possible and social justice measures must take precedence. The introduction of new criminal justice measures shows that the tolerance for the crime of young offenders is low and that the interest that the severity of the punishment should be proportionate to the severity of the crime has gained more and more influence. As a result of stricter punishments, since the 1990s a greater proportion of cases are labeled as murder and fewer cases are labeled as manslaughter and causing another's

death. The courts' stricter view of lethal violence can be attributed to a stricter view of lethal violence in society in general. The essay finally states that fatal gun violence has increased, but that total fatal violence is lower than in the 1990s. The most common method of lethal violence is still with a knife, but the use of firearms has doubled since the mid-2000s. In recent years, conflicts in the criminal environment have become more common and the number of cases where the victim is a man has increased. The most common crime scene is still a home, but deadly violence outdoors has increased. In a global perspective, Sweden has very low levels of lethal violence.

Sammanfattning

Frågor om brottslighet står högst upp på agendan bland Sveriges politiker och tidningsrubriker avlöser varandra med nyheter om de kriminella gängen och skjutvapenvåldet. Uppfattningen är att brottsligheten går ner i åldrarna, blir grövre och att kriminella gäng rekryterar unga personer för att utföra allvarliga brott. Det är enkelt att få intrycket att vi befinner oss i en tid av ökad brottslighet och dödligt våld. Under de senaste åren har en lång rad reformer på straffrättens område lagts fram. Störst fokus har lagts på unga lagöverträdare och hur samhället ska hantera dessa.

Syftet med denna uppsats är att nyansera den komplicerade bild av en påstådd våldsutveckling bland barn och ungdomar genom att synliggöra det skydd unga har i form av särbehandling i förhållande till häktningsinstitutet. Särbehandlingen av unga i såväl straffrätten som i straffprocessen är ett genomgående tema. Fokus för undersökningen är hur synen på unga lagöverträdare förändrats över tid. Vidare undersöks våldsbrottsligheten med fokus på vilka förändringar som finns i det dödliga våldet och hur strukturerna på det dödliga våldet utvecklats. För att uppfylla uppsatsens syfte undersöks lagstiftning, förarbeten, forskning och statistik. I uppsatsen används en rättsanalytisk metod.

Av undersökningen framgår sammanfattningsvis att unga lagöverträdare är särskilt sanktionskänsliga men att särbehandlingen inte tillgodoser de bestraffningsideologier och repressiva åtgärder som har störst inflytande i dag. I motiven framgår att unga saknar tillräcklig mognad och ansvarsförmåga för att behandlas och straffas som vuxna. Inlåsning kan medföra allvarliga men, bestående skador och försvåra den unges återanpassning till samhället. Häktning ska därför undvikas i möjliga mån och socialrättsliga åtgärder ska ha företräde. Införande av nya straffrättsliga åtgärder visar att toleransen för unga lagöverträdarens brottslighet är låg och att intresset att straffets stränghet ska stå i proportion till brottets svårhet har fått allt större genomslag. Till följd av straffskärpningar rubriceras sedan 1990-talet en större andel fall som mord och färre fall rubriceras som dråp och vållande till annans död. I uppsatsen konstateras slutligen att det dödliga skjutvapenvåldet ökat, men att det totala dödliga våldet är lägre än på 1990-talet. Den vanligaste våldsmetoden vid

dödligt våld är fortfarande med kniv, däremot har användningen av skjutvapen fördubblats sedan mitten av 2000-talet. De senaste åren har konflikter i den kriminella miljön blivit vanligare och antalet fall där offret är en man har ökat de senaste åren. Den vanligaste brottsplatsen är fortfarande en bostad, men dödligt våld utomhus har ökat. I ett globalt perspektiv ligger Sverige på mycket låga nivåer av dödligt våld.

Förord

Med denna uppsats avslutar jag 5 års studier. Det finns några som förtjänar ett särskilt tack för allt stöd och all uppmuntran under utbildningens gång.

Jag vill tacka min handledare Sverker Jönsson för värdefulla synpunkter under uppsatsskrivandet.

Jag vill även tacka Carolin och Karolina för allt stöd och alla peppande ord.

Jag vill särskilt framföra ett stort tack till min kära familj. Tack för att ni alltid tror på mig och stöttar mig i allt. Det går inte att sätta ord på min tacksamhet för ert ovärderliga stöd.

Med hopp om en givande läsning.

Kristianstad, maj 2023

Frida Håkansson

Förkortningar

Barnkonventionen	Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter
Barnrättskommittén	Förenta nationernas kommitté för barnets rättigheter
BrB	Brottsbalk (1962:700)
BO	Barnombudsmannen
Brå	Brottsförebyggande rådet
CAT	Förenta nationernas kommitté mot tortyr
CPT	Europarådets kommitté för förhindrande av tortyr
Dir.	Kommittédirektiv
FuK	Förundersökningskungörelse (1947:948)
HD	Högsta domstolen
HVB	Hem för vård eller boende
HovR	Hovrätt
JK	Justitiekanslern
JO	Justitieombudsmannen
LUL	Lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVU	Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
RH	Rättsfall från hovrätterna
Prop.	Proposition
SiS	Statens institutionsstyrelse
SoL	Socialtjänstlag (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

Händelser av dödligt våld har väckt samhällets intresse i alla tider. Att beröva en annan livet är det allvarligaste brottet mot liv och hälsa och innebär en stor tragedi för anhöriga och för samhället i stort.¹ Dödligt våld i den kriminella miljön har hamnat högst upp på agendan i den kriminalpolitiska debatten. Vi göds i dag av en rapportering om ökad våldsbrottslighet och internationellt används brottsutvecklingen i Sverige som ett skräckexempel.² Det är enkelt att få uppfattningen att samhället befinner sig i kris. Det dödliga skjutvapenvåldet har genererat i ett dystert rekordår då 63 personer mördades med skjutvapen under 2022.³ Skjutvapenvåldet överskuggar i mångt och mycket nästan all annan brottslighet i samhället och det har väckt stort massmedialt intresse. Den gångna valrörelsen har dominerats av frågan om kriminella gäng med hårdare straff som åtgärd och hur dödsskjutningar ska tacklas blev en av väljarnas viktigaste frågor i riksdagsvalet 2022.⁴ 34-punktsprogrammet⁵ har presenterat åtgärder för att bekämpa organiserad brottslighet och de senast tillkomna s.k. Tidöavtalet⁶ innehåller förslag på åtgärder mot kriminalitet med bland annat ett avsnitt om krafttag mot ungdomsbrottsligheten.

Särskild fokus har kommit att kretsa kring unga lagöverträdare och särskilt ungdomar som mördas och mördar. Det pågår en politisk dragkamp om var fokus och resurser ska läggas för att stoppa fler unga från att dras in i gängkriminaliteten och hur de som hamnat där ska hanteras. Nyligen föll domen i ett uppmärksammat mål där en 16-åring mördade en man med skjutvapen på ett gym. Straffet blev 2 år och 11 månader sluten ungdomsvård. 16-åringen fritogs sedan vid ett läkarbesök, blev internationellt efterlyst och greps några dagar senare.⁷ Justitieminister Gunnar Strömmer gick då ut med att man vill förbjuda rymningar.⁸ Polisen larmar om barn som är så unga som 9 år som misstänkts hantera narkotika åt kriminella gäng.⁹ De beskrivs ofta som unga pojkar, som har utnyttjats till att vara ”narkotikans barnsoldater” och barn som rekryteras in i kriminella gäng för att begå allvarliga brott.¹⁰ Evin Cetin beskriver i sin bok *Mitt ibland oss* att en del av dessa barn firar sin 18-årsdag i häkte eller fängelse, andra lever gömda med ett pris på sitt huvud. Några väntar på att

¹ Brå rapport 2019:6 s. 10.

² Rostami & Sarnecki (2022), s. 13.

³ Brå (2022) s. 15.

⁴ SVT Nyheter (2023).

⁵ 34 åtgärder för att bekämpa organiserad brottslighet i Sverige.

⁶ Tidöavtalet: Överenskommelse för Sverige.

⁷ SVT Nyheter (2023)

⁸ Gunnar Strömmer (2023).

⁹ SVT nyheter (2021).

¹⁰ Tv4 Nyheter (2023).

hämnas eller på sin egen död. Flera har mördats och begravts innan de tagit studenten. Samtidigt har debatten förflyttats, från tanken att behandla ungdomar och hjälpa dem med milda metoder för att få dem att komma i arbete eller studier, till tanken att höjda straff och hårdare tag är den enda vägen.¹¹

Synen på och inställningen till barn som begår brott har genomgått en repressiv utveckling. Barn framställs som ett hot mot samhället och barns särskilda skyddsvärde i straffprocessen med behandlingstanken i fokus är inte lika självklar som tidigare. När Sveriges statsminister pratar om förebyggande åtgärder mot gängkriminaliteten säger han att det viktigaste preventiva åtgärdena vi har just nu är att låsa in de grövsta kriminella riktigt länge så de inte kan rekrytera nya.¹² Att samhället snabbt och tydligt måste reagera och agera mot ungdomars brottslighet har framförts i en rad olika och betänkanden under många år och ännu fler reformer har tillsatts på kort tid där Danmark ofta nämns som ett föregångsland i bekämpandet av kriminaliteten. Ungdomsövervakning har tillkommit som ny påföljd och ungdomsreduktionen, den s.k. straffrabatten för unga under 21 år, har delvis slopats. En utredning om införande av ungdomskriminalitetsnämnder är på gång.¹³ Förslag finns om att inrätta ungdomsfängelser. I takt med att synen på barn som begår brott blivit mer repressiv har barns särskilda skyddsvärde i straffprocessen blivit alltmer komplex. Häktning utgör ett av de mest ingripande straffprocessuella tvångsmedlen. Inte sällan förenas häktning med restriktioner vilket föranleder flera negativa effekter, i synnerhet för barn.¹⁴ Antalet häktade barn har ökat kraftigt de senaste åren trots att Sverige upprepade gånger mottagit kritik både internationellt och nationellt för hanteringen av häktade barn och långa häktningstider.¹⁵

Har synen på unga lagöverträdare förändrats över tid och hur ser det svenska tillståndet egentligen ut? Jag vill genom denna uppsats förstå våldet, det våld som beskrivs som det eskalerande dödliga våldet som satt Sverige i topp i statistiken i Europa. I uppsatsen går jag bortom svarta tidningsrubriker och nyhetsrapporteringar och söker en djupare förståelse för våldsutvecklingen med fokus på åtgärder mot unga som begår brott.

1.1 Syfte och frågeställningar

¹¹ Se Cetin (2022), s. 11.

¹² Se Regeringskansliet (2023).

¹³ Se dir 2022:106.

¹⁴ Se Kriminalvården (2023).

¹⁵ Se Kritik har riktats bland annat från Barnombudsmannen, FN:s tortyrkommitté (CAT), FN:s Barnrättskommitté och Europarådets kommitté mot tortyr och omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning (CPT).

Syftet med förevarande uppsats är nyansera den komplicerade bild av en våldsutveckling bland barn och unga genom att synliggöra det skydd barn har i form av särbehandling i förhållande till häktningsinstitutet. För att häkta ett barn som är 15-17 år krävs utöver de grundläggande förutsättningarna för häktning i 24 kap. rättegångsbalken (RB) att betryggande övervakning inte kan ordnas och att synnerliga skäl föreligger. Uppsatsen belyser komplexa frågor som spänner över på det socialrättsliga området i ljuset av den rådande kriminalpolitiska debatten om hur samhället ska hantera unga lagöverträdare. Därtill undersöker jag våldsutvecklingen genom att redogöra för aktuell forskning med syfte att ge en rättvis bild av hur det svenska tillståndet ser ut.

För att uppfylla uppsatsens syfte ska följande frågeställningar besvaras:

- Vad var lagstiftarens motiv när bestämmelsen om betryggande övervakning infördes och har dessa motiv ändrats över tid?
- Hur har synen på unga lagöverträdare förändrats vid införande av nya straffrättsliga åtgärder?
- Finns det några förändringar i det dödliga våldet och hur ser dessa förändringar i så fall ut?
- Har strukturerna på det dödliga våldet förändrats?

1.2 Metod

För att uppnå uppsatsens syfte har det varit nödvändigt att inledningsvis kort behandla häktningsinstitutet som sådant med särskild fokus på de principer som styr såväl inlåsning av unga som socialrätten med tvångsreglering i LVU. I uppsatsen används genomgående en rättsanalytisk metod, men kompletteras med rättsdogmatisk metod när jag undersöker bestämmelsen om betryggande övervakning och de motiv som ligger bakom bestämmelsen. Syftet är inte att redogöra för rättsläget i detalj. Lagtext, förarbeten, rättspraxis och doktrin är traditionella källor vars syfte är att fastställa gällande rätt, de lege lata. Den traditionella rättsdogmatiken innefattar en beskrivning av gällande rätt med ledning av rättskällorna. Det innebär att tolka och fastställa gällande rätt och systematisera gällande rätt i form av regler, principer, läror och samband med mera. Rättsdogmatiken kan innehålla argument de lege ferenda i den mån som

argumenten är en utveckling av analysen av gällande rätt.¹⁶ Metoden utgår från de normativa rättskällorna där praxis från underinstanserna inte omfattas. Metoden kan kompletteras med rättsanalytiska metoden för att fylla denna svaghet och utvidga metoden till att analysera rätten. Den rättsanalytiska metoden fastställer inte bara gällande rätt utan granskar också rätten kritiskt och ger utrymme för egen analys. Uppsatsens syfte är att kritiskt granska rätten. Metoden tillåter dessutom ett friare val av material såsom rapporter, material från andra vetenskaper, statistik, underrättspraxis, tidningsartiklar osv.¹⁷ Uppsatsen kommer att analysera betänkanden, förarbeten, rapporter, statistik och syftar till att utreda vad lagen borde vara, snarare än vad lagen är. Därav kommer den rättsanalytiska metoden huvudsakligen användas för att besvara uppsatsens frågeställningar.

1.3 Material

Frågan om hur unga lagöverträdare, hur unga ska hanteras när de misstänks, har begått brott och huruvida ungdomsbrottsligheten ökar har diskuterats i decennier. Det finns en rad utredningar, propositioner och betänkanden som har använts i uppsatsens första del. Även Barnkonventionen behandlas.

Stat och straff: rättshistoriska perspektiv beskriver Christian Häthén förändringarna av påföljdssystemet för unga under 1900-talet. I *Straffrätten på följdslära* skriven av Nils Jareborg och Josef Zila beskriver ungdomsbrottslighet i ett kapitel där orsakerna till särbehandlingen av unga beskrivs.

Vid införandet av brottsbalken behandlades ungdomsbrottslighet i prop. 1964:10. Där beskrivs det att särbehandlingen av unga lagöverträdare vad gäller straffrättsliga och straffprocessuella ingripanden grundar sig i att unga kan antas lida men. Denna princip styr i stort alla regler avseende unga vid införandet av brottsbalken.

¹⁶ Se Sandgren (2021), s. 52.

¹⁷ Se Sandgren (2021), s. 53f.

Reformer av påföljdssystemet har behandlats i prop. 1997/98:96. Där påföljdssystemet för unga lagöverträdare behandlats med fokus på påföljden att överlämna till vård inom socialtjänsten och straffrättsliga motiverande kraven på förutsägbarhet, konsekvens och proportion tas upp särskilt vad gäller unga.

I betänkandet SOU 1993:35 *Reaktion mot ungdomsbrottsligheten* beskrivs en oro och en osäkerhet kring frågan om hur samhället bör reagera mot ungdomsbrottsligheten. Det framhålls att samhällets åtgärder mot ungdomsbrottsligheten inte visat sig vara verkningsfulla och att människor i allmänhet uppfattar ungdomsbrottsligheten som ett stort samhällsproblem. Det ifrågasätts om uppdelningen mellan socialtjänsten och rättsväsendet är rätt avvägd för att komma åt problematiken.

I betänkandet SOU 2018:85 *Slopad straffrabatt för unga myndiga* föreslogs ändringar i den straffrättsliga särbehandlingen av lagöverträdare där unga lagöverträdare ska behandlas som andra myndiga lagöverträdare vid straffmätningen. Detta föreslogs både för åldersgruppen 18–21 år (som numera kan dömas till livstids fängelse) men även åldersgruppen 15-17 år.

SOU 2022:1 *Förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott* undersöks regelverket huruvida barn under 15 år som misstänks för brott kan bli föremål för brottsutredning. Förslag lämnas på att barn under 15 år som misstänks för brott ska utredas i större utsträckning än i dag. Vidare utreds förutsättningar för att barn ska kunna drogtestas och ökade möjligheter för att företa beslag, husrannsakan och kroppsvisitation mot barn under 15 år.

I betänkandet SOU 2023:1 *Skärpta straff för flerfaldig brottslighet* utreds möjligheterna för att kunna utdöma längre fängelsestraff för de som vid ett och samma tillfälle döms för flera olika brott. Förändringarna i strafflagstiftningen ska ge uttryck för en skärpt syn på flerfaldig brottslighet.

En rad flera betänkanden föreslår likt de föregående skärpta straff och hårdare tag mot såväl myndiga som unga lagöverträdare. I SOU 2021:68 utreds möjligheter till skärpta straff för brott i kriminella nätverk. Vidare utreds *Vägar till ett tryggare samhälle – Kraftsamling för barn och unga* i SOU 2022:67

där betänkandet fokuserar på att förebygga barn och ungas utsatthet för brott och delaktighet i brott. Ett av områdena för detta betänkande är barn och ungas involvering i gängkriminalitet. Beredningens syfte är att bistå regeringen med underlag till utformningen av en kunskapsbaserad och brett förankrad kriminalpolitik som ska bidra till att uppfylla de kriminalpolitiska målen att minska brottsligheten och öka människors trygghet.

I uppsatsens andra del om brottsutvecklingen i Sverige har *Det svenska tillståndet* som är en antologi om brottsutvecklingen i Sverige använts. Antologins författare består av 22 forskare inom bland annat kriminologi, medicin och medievetenskap som ger sin bild av brottslighetens utveckling med en bredare beskrivning än den som vanligen förekommer i medierna. Antologin bygger både på existerande och helt ny forskning som är högaktuell på området. Vidare kommer jag använda mig av rapporter från Brå och Socialstyrelsen.

Felipe Estrada har i sin avhandling *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem* beskrivit att ungdomsbrottsligheten setts som ett ständigt återkommande och växande problem. Ungdomsbrottslighet framstod som ett av de centrala problemområdena både inom kriminologin och i samhällsdebatten. Syftet med avhandlingen var att beskriva utvecklingen av ungdomsbrottsligheten som samhällsproblem under efterkrigstiden. Material från denna tid har kunnat användas vid utredningen av ungdomsbrottsligheten i dag och jämförelser med ungdomsbrottsligheten på 1990-talet och tidigare. Som komplement till denna avhandling har antologin *Den svenska ungdomsbrottsligheten* använts där bland annat Felipe Estrada beskriver uppdaterad forskning om ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur.

1.4 Avgränsningar

Häktning som straffprocessuellt tvångsmedel kan användas i flera situationer än vid misstanke om brott. Uppsatsen kommer enbart behandla häktningsinstitutet för barn i straffmyndig ålder 15-17 år. Gripande och anhållande av

barn som utgör den inledande fasen av frihetsberövande faller utanför uppsatsens frågeställningar och kommer inte att undersökas. Det finns flera alternativ som står till buds för åklagaren under förundersökningen. Betyggande övervakning som alternativ till häktning är det som kommer att utredas. Reseförbud och anmälningsskyldighet kommer inte behandlas. Den fortsatta framställningen avser hur synen på unga lagöverträdare förändrats vid införande av nya straffrättsliga åtgärder gäller lagöverträdare i åldrarna 15-20 år. Vid redogörelsen för våldsbrottsligheten kommer på grund av utrymmesskäl enbart dödligt våld att behandlas.

1.5 Disposition

I början av varje kapitel ges en beskrivning av innehållet i kapitlet i fråga.

I kapitel 2 behandlas två delfrågor som besvaras och diskuteras i kapitlets avslutande avsnitt.

I kapitel 3 behandlas de sista två delfrågorna. Frågorna besvaras i uppsatsens fjärde kapitel.

I kapitel 4 besvaras uppsatsens alla frågeställningar genom en djupgående analys av de tidigare resultaten och diskussionerna.

2 Unga lagöverträdare

Detta avsnitt behandlar uppsatsens första och andra frågeställning dvs. vad var lagstiftarens motiv när bestämmelsen om betryggande övervakning infördes och har dessa motiv ändrats över tid och hur har synen på unga lagöverträdare förändrats vid införande av nya straffrättsliga åtgärder. Ungdomsbrottslighet har sedan efterkrigstiden ansetts vara ett ständigt växande problem och framstår som ett av de mest centrala problemområdena i samhällsdebatten.¹⁸

2.1 Bakgrund

Ungdomstiden är en händelserik period. Vägen från barndom till vuxenliv innebär mer självständighet, frihet och eget ansvar. De nya förväntningarna som uppstår leder till konflikter med vuxenvärlden, ibland med samhällets institutioner. I samhället finns en kluvenhet i förhållande till synen på ungdomar. Dels är det ungdomen i positiv bemärkelse som befinner sig närmast den ständigt pågående samhällsutvecklingen, dels får ungdomar symbolisera den problematiska i samhällsomvandlingen. För varje ungdomsgeneration är den återkommande bilden att ”dagens ungdom är värre än någonsin” som kopplar samman ungdom, avvikande beteende och brottslighet. Ungdomsbrottsligheten utgör en del av den oro som finns kring samtiden.¹⁹

I den kriminalpolitiska debatten om ungdomar ses de som en problematisk grupp. Få samhällsproblem har under de senaste åren fått så mycket uppmärksamhet som ungas kriminalitet. Brottligheten har sedan dess i viss mån ändrat karaktär. Vi omges än i dag av bilder av en omfattande ungdomsbrottslighet.²⁰ Det ökande antalet skjutningar har väckt frågan hur påföljderna för unga lagöverträdare ska utformas. I den kriminalpolitiska debatten ställs krav på skärpta straff och utökade tvångsmedel. Fokus ligger på behovet av mer straff, inspärning och kontroll av unga lagöverträdare.²¹ Unga lagöverträdare ses många gånger som sårbara, men också som omoraliska och hänsynslösa

¹⁸ Se Estrada (1999) s. 1.

¹⁹ Se Estrada, Flyghed & Nilsson (2022) s. 21.

²⁰ Se Estrada, Flyghed & Nilsson (2022) s. 22.

²¹ Se Estrada, Flyghed & Nilsson (2022) s. 377.

vilket ger upphov till kluvenhet mellan åtgärder såsom vård och straff, och stödjande åtgärder och kontroll. Omvårdnadsperspektivet ser det som problematiskt att straffa ungdomar eftersom de anser att ungdomar med problem är offer för missförhållanden som de själva har liten eller ingen makt över. Den motsatta strafftanken anser att ungdomar bär ansvaret för sina handlingar. Omvårdnadstanken har präglat synen på ungdomsbrottsligheten under stora delar av 1900-talet. Samhället skulle hjälpa ungdomarna och de skulle hållas utanför kriminalvården och fängelse i största möjliga mån.²²

2.2 En historisk tillbakablick

Under 1960-talet låg behandlingstanken i fokus. Detta ändrades under 1980-talet och ersattes med principen att straffvärde skulle bestämmas av brottets svårighetsgrad.²³ Under 1800-talet tillmättes barnuppfostran stor betydelse. En oro för ungdomsbrottsligheten spred sig i Europa under 1800-talet. Det fanns ett samspel mellan straffrätt och socialrätt och 1964 års strafflag innehöll straffreduktion för unga lagöverträdare. Strafflagen kunde i stället för att straffa barn under 15 år, förordna om speciella uppfostringsåtgärder. Det kunde vara att föräldrar skulle aga barnet i hemmet eller att barnet placerades på allmän uppfostringsanstalt. För barn i åldrarna 15-18 år medgav strafflagen vissa straffreduktioner.²⁴

I slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet ägde ett stort reformarbete rum. Riksdagen uppmärksammades på att omsorgen för unga lagöverträdare och de s.k. sedligt försummade barnen var bristfällig. Statistik visade att ungdomsbrottsligheten ökade och blev grövre. De unga lagöverträdarna ansågs vara kringstrykande och ouppfostrade barn som misskött sin skolgång. Samhället skulle gripa in för att ge barnen en god uppfostran som föräldrarna hade misslyckats med. Behandlingstanken växte fram genom att samhället grep in mot asociala barn för att skydda sig mot framtida kriminella. Lyckade norska och brittiska insatser mot unga lagöverträdare sågs som föredöme. År 1896 tillsattes ligapojkskommittén vars uppgift var att föreslå lagstiftning för att få bukt med unga lagöverträdare och asociala ungdomar. År 1902 kom Lag om

²² Se Estrada, Flyghed & Nilsson (2022) s. 22.

²³ Se Estrada, Flyghed & Nilsson (2022) s. 22-23.

²⁴ Se Häthén (2014) s. 256-257.

sedligt avseende försummelse och varnartiga barn. Lagen innebar att kommunen hade ansvaret om barn under 15 år som begått brott. Barn i åldersgruppen 15-18 år som tidigare kunnat få straffreduktion skulle nu i stället få sitt straff ersatt av tvångsvård. Unga som begått brott skulle dömas till andra påföljder än tidsbestämda. God uppfostran ansågs vara den bästa brottsförebyggande åtgärden. Genom kommunens ansvar uppkom gränslandet mellan förvaltningsrätten och straffrätten. Det var helt nytt att kommunen skulle ha ansvar för bestraffning och tvångsomhändertagande.²⁵

På 1930-talet inrättades ungdomsfängelser där bland annat Danmark var föregångsland. Det var främst unga i åldersgruppen 18-21 år som omfattades med syfte att de skulle hållas avskilda från vanliga fängelsers dåliga inflytande. Unga dömdes till tidsbestämt straff på ungdomsfängelse och straffet innebar skolning och fostran. År 1937 infördes lag om tvångsuppfostran för barn mellan 15 och 18 år. Domstolarna kunde döma till tvångsvård om det ansågs lämpligare på grund av den unges personliga förhållanden. Påföljden var tidsbestämt men den tvångsvårdade skulle inte vara äldre än 21 år. På 1950-talet var kritiken mot ungdomsfängelserna stor då de sågs som skolor för brottslingar. Anstalterna var stora, hade tungt kriminellt belastade intagna och under 1960-talet kom narkotikan dit. Ungdomsfängelserna avskaffades under 1970-talet.²⁶

Det kan konstateras att unga särbehandlats i det straffrättsliga systemet under många år. Straffprocessen innehåller regler som är särskilt utformade för unga. Det rättsliga systemet har sett ut på olika sätt och särbehandlingen har varierat beroende på ålder. Flera av reglerna har socialrättslig karaktär vilket medfört att en intressekonflikt ligger i huruvida unga ska beredas vård eller straffas genom frihetsberövande åtgärder. Det är av vikt att reglerna tillämpas i ljuset av legalitetsprincipen, objektivitetsprincipen och proportionalitetsprincipen. Finns antagande om att barn och ungdomar inte nått en tillräcklig mognad och de kan därför inte utkrävas samma ansvar som en vuxen. Utgångspunkten är att barn och ungdomar är särskilt sanktionskänsliga och det utreds inte vid bedömning av exempelvis påföljder.

²⁵ Se Häthén (2014) s. 256-257.

²⁶ Se Häthén (2014) s. 258.

2.3 Skälen bakom särbehandlingen av unga

Orsakerna till att unga särbehandlas i straffprocessen är flera. Unga befinner sig i en utveckling från barndom till vuxenliv och nervsystemet är fullt utväxt först vid 18 års ålder. Unga personer har en outvecklad ansvarsförmåga och kan inte ha full förståelse för andras intressen och de värden som är grundläggande för samhällsordningen. Unga har inte hunnit utveckla förmågan att känna lidande för andra och förmågan till självkontroll är begränsad. Unga personer har svårare att motstå gruppsytryck och kontrollera aggressiva impulser.²⁷ Ungas begränsade mognad är ett nytt forskningsområde. I flera århundraden har diskussionen om unga personers begränsade mognad pågått. Det har enbart varit spekulationer utan några bakomliggande vetenskapliga bevis. Forskare har kommit fram till att unga personers hjärnor inte är lika utvecklade som vuxnas och att de största förändringarna sker i tonåren. Hjärnans utveckling under tonåren är den största under hela människans liv. Utvecklingen av förmågan till logiska resonemang, abstrakt och hypotetiskt tänkande sker mellan 11 och 16 år. Konsekvenstänket fortsätter utvecklas de efterföljande åren. Impulskontroll och förmågan att motstå gruppsytryck fortsätter att utvecklas i vuxen ålder och är färdigutvecklad vid 25 år.²⁸ Samhället bör ha en större tolerans för unga människors brottslighet eftersom en del av frigörandet från föräldrar innebär att ta ansvar för sitt liv och mognadsprocessen innebär att testa gränser. Många unga begår brott och de flesta förlorar intresset att begå brott i takt med att de mognar.²⁹

Vidare är unga särskilt sanktionskänsliga. Unga personer är mer psykologiskt känsliga för bestraffning vilket innebär att bestraffningen drabbar dem hårdare. Bestraffning stör ungas utvecklings- och inlärningsprocess. Bestraffning kan motverka ungas möjligheter till mognad och hämma utvecklingen av den självkänsla som behövs för ett ansvarsfullt vuxenliv. Samhället bör i största möjliga mån förhindra att unga personers mognadsprocess äventyras

²⁷ Se Jareborg & Zila (2020) s. 156.

²⁸ Se Persson (2017) s. 56-58.

²⁹ Se Jareborg & Zila (2020) s. 156-157.

och det är genom behandling av unga som samhället minskar risken för att skapa karriärbrottslingar och socialt utslagna personer.³⁰

2.4 Barnkonventionen i svensk rätt

Barnkonventionen är sedan 1 januari 2020 ställning som svensk lag. Konventionen ger ett fullständigt erkännande av barnet som bärare av rättigheter. Barn ska stå i centrum vid beslut och åtgärder som rör barnet. Barnrättsperspektivet ställer krav på respekt för barnets egna rättigheter, behov, intressen och åsikter. Beslutsfattare ska beakta barnrättsperspektivet både i hur beslutsprocesser ska genomföras och hur barn ska bemötas. Det innefattar en skyldighet att göra en bedömning av vilka konsekvenser ett beslut kan få för det enskilda barnet. Grundprinciperna återfinns i artiklarna 2, 3, 6 och 12. Artiklarna innehåller principer om barns rätt till icke-diskriminering, att alla barns lika värde och samma rättigheter, att barnets bästa ska beaktas vid alla åtgärder som rör barn vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, att alla barn har rätt till liv, överlevnad och utveckling samt rätten att uttrycka sin åsikt.³¹

En viktig artikel som berör barn som misstänks eller har dömts för brott finns i artikel 37. Av artikeln framgår att inget barn får utsättas för tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning. Dödsstraff eller livstids fängelse utan möjlighet till frigivning får inte ådömas för brott som begåtts av personer under 18 år. Barn får inte berövas sin frihet olagligen eller på annat godtyckligt sätt. Gripande, anhållande, häktning, fängslande eller andra former av frihetsberövande av ett barn får endast ske i enlighet med lag och ska endast användas som en sista utväg och för kortast lämpliga tid. Varje frihetsberövat barn ska behandlas humant och med respekt för människans inneboende värdighet. Behoven hos personer i barnets ålder ska beaktas. Ett frihetsberövat barn ska hållas åtskilt från vuxna i det fall det inte anses vara till barnets bästa att inte göra det. Barnet ska ha rätt att hålla kontakt med sin familj om inte särskilda undantag föreligger. Barnet har rätt till juridiskt

³⁰ Se Jareborg & Zila (2020) s. 156.

³¹ Se SOU 2022:1 s. 65-70.

biträde och annat stöd samt rätt att få lagligheten av frihetsberövandet prövat med snabbt beslut i saken.³²

2.5 Häktningensinstitutet – en översiktsbild

Häktningensinstitutet är ett personellt straffprocessuellt tvångsmedel som har till syfte att upprätthålla en effektiv straffprocess och lagföring.³³ Häktning har även en brottsutredande och bevissäkrande funktion.³⁴ Häktning är aldrig obligatoriskt. De ökade garantierna för en effektiv lagföring och verkställighet innebär också ett ingrepp hos den enskilde frihetsberövade. Det föreligger således en intressekonflikt mellan samhällets krav på att brott beivras och den enskildes rätt till skydd för sin personliga frihet och integritet och för sin egendom – en rätt som även den åligger samhället att skydda.³⁵ Skälen för åtgärden ska överväga det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte.³⁶ Det finns allmänna bestämmelser kring häktning som gäller i alla situationer. Det finns också speciella regler kring häktning som bara är tillämpliga i särskilda situationer, såsom vid häktning av minderåriga.³⁷ Reglerna om häktning finns i 24 kap. rättegångsbalken (1942:740), RB. I de allmänna bestämmelserna finns grunderna för häktning reglerade i 1-3 §§. Dessa kan delas in i fyra olika typfall. Det första regleras i 24 kap. 1 § 1 st. RB. Där framgår att den som på sannolika skäl är misstänkt för ett brott, för vilket är föreskrivet fängelse ett år eller därutöver, får häktas om det med hänsyn till brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållande eller någon annan omständighet finns risk för att denne (1) avviker eller på något annat sätt undandrar sig lagföring eller straff (flyktfara), (2) undanröjer bevis eller på något annat sätt försvårar sakens utredning (kollusionsfara) eller (3) fortsätter sin brottsliga verksamhet (recidivfara).³⁸

Det andra häktningsfallet kallas för obligatorisk häktning och regleras i 24 kap. 1 § 2 st. RB. Där framgår att för brottet inte föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år, skall häktning ske, om det inte är uppenbart att skäl för

³² Se SOU 2022:1 s. 70.

³³ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 12.

³⁴ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 12; SOU 1977:50 s. 37 & 61.

³⁵ Se SOU 1977:50 s. 61.

³⁶ Se Clevesköld (2022) s. 118.

³⁷ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 12; SOU 1977:50 s. 37.

³⁸ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 12-13.

häktning saknas. I regeringens proposition *Skärpta straff för brott i kriminella nätverk* föreslås en presumtion för häktning ska gälla vid misstanke om brott med ett minimistraff om fängelse i ett år och sex månader eller mer.³⁹

Vid användning av tvångsmedel ska proportionalitetsprincipen beaktas. Minsta möjliga tvång ska användas för att uppnå det avsedda syftet. Tvångsmedlet ska användas endast om syftet med åtgärden inte kan tillgodoses genom mindre ingripande åtgärder. Bedömningen om den skada som tvångsmedlet medför står i rimlig proportion till vad som kan vinnas med åtgärden. Proportionalitetsprincipen kommer avseende häktning till uttryck i 24 kap. 1 § tredje stycket RB där det föreskrivs att häktning endast får ske om åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller någon för något annat motstående intresse.⁴⁰

2.6 Häktning av unga

I 24 kap. 4 § RB regleras att om det på grund av den misstänktes ålder kan befaras att häktning kommer medföra allvarligt men för den misstänkte, får häktning endast ske om det är uppenbart att betryggande övervakning inte kan ordnas. Det framgår av 23 § i lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) att den som inte fyllt arton år endast får häktas om det föreligger synnerliga skäl. Bestämmelserna i LUL är av socialrättslig karaktär och kravet på synnerliga skäl innebär att personer under arton år främst häktas när de är misstänka för allvarliga brott eller i de fall det finns andra starka skäl för häktning. Det gäller särskilt i de fall där den unge riskerar att försvåra utredningen genom att förstöra bevis eller påverka brottsoffer och vittnen.⁴¹ Med unga menas någon som är över femton år men ännu inte uppnått myndighetsåldern på 18 år. I barnkonventionens mening är personer under 18 år. I förarbeten beskrivs att häktning innebär en stark fysisk och psykisk påfrestning som kan medföra menliga verkningar för unga lagöverträdare.⁴²

³⁹ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 13; prop. 2022/23:53 s. 1.

⁴⁰ Se Clevesköld (2022) s. 118.

⁴¹ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 13.

⁴² Se SOU 1938:44 s. 300.

JO har i JO:s ämbetsberättelse kritiserat en socialnämnd för passivitet vid ställningstagande om pojken skulle omhändertas med stöd av 6 § LVU. I uttalandet beskriver JO att barn som är misstänkta för brott ska häktas endast i undantagsfall och att JO tidigare uttalat att när det blir aktuellt att häkta en person under 18 år föreligger en stark presumtion för att den unge ska omhändertas med stöd av 6 § LVU. Beslut om omhändertagande borde ha tagits direkt och den unge hade inte behövt sitta häktad onödigt länge.⁴³

Enligt 26 § Förundersökningskungörelsen (1947:948), FuK, är åklagaren skyldig att försöka ordna nödvändig övervakning så snart som möjligt. Övervakning kan ordnas genom placering vid ett ungdomshem.⁴⁴ Om häktning övervägs kan socialnämnden överväga en § 12-placering som innebär placering på ett särskilt ungdomshem som regleras i 12 § LVU. Det är viktigt att häktningstiden hålls så kort som möjligt. Vid beslut om häktning kan beslut om restriktioner fattas vilket innebär att den unge blir väldigt isolerad.⁴⁵

I det fall åklagaren visat att det är uppenbart att betryggande övervakning inte kan ordnas, ska domstolen pröva om det föreligger synnerliga skäl för häktning. Enligt 23 § LUL krävs synnerliga skäl för att häkta en person under arton år. Den som inte fyllt arton år får endast häktas om det finns synnerliga skäl, 24 kap. 4 § 2 st. RB. LUL är ett komplement till häktningsreglerna i RB och i motiven kan utläsas att dessa ska tillämpas i kombination med varandra.⁴⁶ En person under arton år som misstänks för brott får häktas enbart om betryggande övervakning inte kan ordnas och om synnerliga skäl föreligger.

Den 1 juli 2021 började en tidsgräns för häktning att gälla. Tidsgränsen regleras i 24 kap. 4 a § RB och 23 a § LUL och innebär att en misstänkt som inte fyllt arton år när häktningsbeslutet verkställs får frihetsberövas under en sammanhängande tid om högst tre månader fram till dess att åtal väcks. Rätten kan på begäran av åklagaren besluta om att tidsgränsen får överskridas.

⁴³ Se Clevesköld (2022) s. 118; JO:s ämbetsberättelse 2018/19 s. 532.

⁴⁴ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 13.

⁴⁵ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 13-14.

⁴⁶ Se prop. 1994/95:12 s. 37.

Då krävs synnerliga skäl. I förarbetena kan utläsas att synnerliga skäl kan vara ett högt straffvärde i kombination med att det misstänka brottet är särskilt svårt att utreda eller om brottet utgör en del av en organiserad eller gängrelaterad brottslighet.⁴⁷

Vidare har JO uttalat kritik mot en tingsrätt som inte hållit någon omhäktningförhandling beträffande en 17-åring. JO uttalar att rätten återkommande ska hålla häktningförhandlingar enligt 24 kap. 18 § RB och vid bedömning av behovet av en sådan förhandling ska det särskilt vägas in att den häktade är under 18 år. Vidare ställs särskilda krav på utredningen bedrivs skyndsamt och att en häktning av en person under 18 år alltid antas innebära en risk för allvarligt men och att rätten därav kontinuerligt ska bedöma om det är uppenbart att betryggande övervakning inte kan ordnas samt att det ska finnas synnerliga skäl för häktning.⁴⁸

I Åklagarmyndighetens årsredovisning över antal häktade framgår att 194 personer under 18 år var häktade under 2022. Det är en ökning av 34 personer jämfört med 2021 och en ökning med 55 personer jämfört med 2020. Andelen unga häktade i förhållande till samtliga häktade var 2 procent under 2022. Unga personer häktas oftast på grund av misstankar om allvarlig brottslighet såsom mord, människorov, grova vålds- och sexualbrott, grova rån och grova vapenbrott. Under 2022 ålades 191 av de unga häktade restriktioner i minst en del av häktningstiden. Andelen häktade med restriktioner utgör 98 procent av de häktade. Förklaringen till den höga andelen unga som åläggs restriktioner är att unga enbart blir häktade i undantagsfall och att det i de fallen är fråga om mycket allvarlig brottslighet där det finns en överhängande risk att den unge annars försvårar brottsutredningen. 96 personer var häktade under längre tid än 30 dagar under 2022. Antalet häktade var under 2021 och 2020 74 respektive 66 personer. En förklaring till ökningen kan vara att unga i högre utsträckning dras in i organiserad kriminalitet av allvarligt slag vilket är en typ av brottslighet som är särskilt svårutredd. Av de 96 unga som var häktade i mer än 30 dagar hade 95 restriktioner under 31 dagar eller längre.⁴⁹

⁴⁷ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 14; prop. 2019/20:129 s. 22 f.

⁴⁸ Se Clevesköld (2022) s. 118; JO:s ämbetsberättelse 2021/22 s. 89.

⁴⁹ Se Åklagarmyndighetens årsredovisning s. 54.

Åklagaren kan medge undantag från beslutade restriktioner. Det ger möjlighet för den häktade att ta emot telefonsamtal och besök, tillstånd att vistas tillsammans med en viss annan häktad person, så kallad samsittning, eller tillstånd att vistas gemensamt med andra häktade. När den häktade är ung beaktas det särskilt och undantag brukar medges i exempelvis form av övervakade telefonsamtal och besök för att möjliggöra kontakt med föräldrar och andra anhöriga. För äldre häktade medges undantag från beslutade restriktioner främst om häktningstiden blir lång. Av de 191 häktade med restriktioner under 18 år var det fyra personer som inte beviljades undantag från restriktionerna under 2022. Regelmässigt har dessa varit häktade så kort tid att frågan inte aktualiserats.⁵⁰

Att unga lagöverträdare särbehandlas gällande vissa straffrättsliga och straffprocessuella ingripanden motiveras i förarbetena med att unga individer i högre utsträckning riskerar att lida skada av sådana ingripanden.⁵¹ En övergripande tanke inom svensk kriminalpolitik har därför varit att det är olämpligt att ingripa straffrättsligt mot unga. I de fall det varit nödvändigt, har de ansetts viktigt att i vart fall inte ingripa lika hårt mot unga som mot vuxna som begår brott.⁵² Vidare ger reglerna uttryck för uppfattningen att häktning av unga alltid innebär allvarligt men för den unge och bör undvikas i största möjliga mån. Häktning av personer under 18 år ska enbart ske i undantagsfall.⁵³ Vidare i lagmotiven skrivs att straffrättsliga ingripanden mot unga ska anpassas efter den unges begränsade erfarenhet, brist på mognad och särskilda förhållanden.⁵⁴ Övervakning skulle äga företräde framför häktning vad gäller unga lagöverträdare. Det krävdes inte någon utredning att häktning kunde antas medföra men för den misstänkte utan det skulle anses uppenbart. Uppfattningen var att häktning av unga misstänkta alltid antas innebära allvarligt men för den frihetsberövade och det skulle i största möjliga mån undvikas. Det understryks att möjligheten att ersätta häktning ska prövas grundligt innan beslut om häktning tas.⁵⁵

⁵⁰Se Åklagarmyndighetens årsredovisning s. 54.

⁵¹ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 14.

⁵² Se Anderberg & Lindström (2022) s. 15. och 1997/98:96 s. 121.

⁵³ Se prop 1964:10 s.163

⁵⁴ Se prop 1997/98:96 s. 139.

⁵⁵ Se 1964:10 s. 163.

Fängelseförbudet regleras i 30 kap. 5 § BrB som stadgar att den som begått brott innan denne fyllt 18 år får dömas till fängelse endast om det föreligger synnerliga skäl. Påföljden ska i första hand bestämmas till sluten ungdomsvård enligt 32 kap. 5 § BrB. Av motiven framgår att kravet på synnerliga skäl innebär att fängelse får utdömas med hög restriktivitet och enbart i sällsynta undantagsfall. Bakgrunden är dels att det inte anses rimligt att straffa ungdomar som begår brott lika hårt som vuxna, dels att fängelsestraffet innebär särskilda risker för unga människor. Långvariga fängelsestraff är särskilt förknippade med betydande risker för skadeverkningar för den unga. Detta gör att fängelsestraff bör avskaffas helt vad gäller de unga lagöverträdarna. Samtidigt förekommer det att unga begår så allvarliga brott att samhället måste reagera kraftfullt genom frihetsberövande. För att motverka brott, måste det inom påföljdssystemet finnas möjlighet att välja en påföljd som avskräcker. Den enda form av frihetsberövande som påföljdssystemet har att tillgå är fängelse. Uppfattningen var att det var ofredsställande eftersom fängelse är en olämplig miljö för barn ungdomar.⁵⁶ I motiven kan utläsas att restriktiviteten även föreligger vid utdömandet av en frihetsberövande påföljd generellt och ska beaktas oavsett om det är fråga om fängelse eller ungdomsvård. I första hand ska den unge överlämnas till vård inom socialtjänsten.⁵⁷

Det är brottets allvar som styr påföljdsbestämningen. Om den unge begått ett så allvarligt brott att påföljden ska bestämmas till fängelse, ska domstolen först pröva om sluten ungdomsvård kan utdömas i stället. Vid sluten ungdomsvård ska vården ske enligt 1 § lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård (LSU) och den unge ska vårdas vid särskilt ungdomshem som avses enligt 12 § LVU.

Det beskrivs vidare att fängelsestraff motverkar en ung människas möjlighet att föra ett laglydigt liv och att ungdomar som begår brott bör i så stor utsträckning som möjligt hållas utanför kriminalvården. Huvudansvaret för unga lagöverträdare bör fortsättningsvis ligga hos socialtjänsten som har till uppgift att främja en gynnsam utveckling av de unga. Socialtjänsten har lång

⁵⁶ Se prop. 1997/98:96 s. 152-153.

⁵⁷ Se prop. 1997/98:96 s. 156.

erfarenhet och hög kompetens i frågor som rör unga och utgör en viktig resurs för att motverka ungas kriminella utveckling. Placering av unga lagöverträdare inom kriminalvården innebär en ökad risk för att den unge uppfattar denna placering som en bekräftelse av sig själv som kriminell.⁵⁸

I betänkandet *reaktion mot ungdomskriminalitet* från 1993 ansågs det att behandlingstanken inte kan förenas med de krav på förutsebarhet och proportionalitet mellan brott och påföljd som bör ställas. Behandlingstanken överensstämmer inte heller med rättvisa och konsekvens i straffmätning och påföljdsval. Det föreslogs att överlämnande till vård inom socialtjänsten som påföljd skulle sovras ut ur påföljdssystemet och att andra straffrättsliga påföljdsformer i stället skulle tillämpas. De ansåg att överlämnande av den unge till vård inte var förenligt med de principer som bör utmärka påföljdssystemet.⁵⁹

2.7 Övervakning som alternativ till häktning

Om skäl för häktning föreligger med anledning av brottets svårighetsgrad kan det beslutas om att betryggande övervakning ska ordnas i stället. En persons unga ålder kan vara ett skäl till att en häktning bör undvikas. Det är domstolen som ska pröva om en betryggande övervakning kan ordnas i stället för häktning. Av 24 kap. 4 § RB framgår att om det på grund av den misstänktes ålder, hälsotillstånd eller annan liknande omständighet kan befaras att häktning skulle medföra allvarligt men för den misstänkte, får häktning ske endast om det är uppenbart att betryggande övervakning inte kan ordnas. Det antas att ett häktningsbeslut kan innebära ett djupt angrepp på i den personliga integriteten och kan medföra allvarligt men för den unge. Någon utredning om häktning riskerar att medföra allvarligt men för den unge behöver inte utredas i det enskilda fallet. Om den unge inte samtycker till övervakningen ska han eller hon häktas i enlighet med 24 kap. 4 § 1 st. RB.⁶⁰

⁵⁸ Se prop. 1997/98:96 s. 140.

⁵⁹ Se SOU 1993:35 s. 280-281.

⁶⁰ Se Nordlöf (2011) s. 348.

Den betryggande övervakningen som häktningssurrogat ska tjäna samma syfte som en häktning vad gäller de särskilda häktningsskälen. Häktningssurrogatet ska undanröja risken för recidiv, flykt eller kollusion. Övervakningen kan ske i den misstänktes hem, i annat enskilt hem eller på lämplig anstalt. Det framhålls i förarbeten att det inte enbart är omhändertagande på särskilt hem eller lämplig anstalt som är aktuellt utan att man även på annat sätt bör undersöka möjligheten att undvika häktning.⁶¹ I praktiken är det socialtjänsten eller SiS som kan erbjuda åtgärder med stöd av LVU eller SoL såsom en plats på ett särskilt ungdomshem.⁶² En övervakning kan innebära att den misstänkte beläggs en skyldighet att vid angivna tider vara tillgänglig i sin bostad eller på sitt arbete. Den misstänkte kan också beläggas andra villkor som anses nödvändiga. Om den misstänkte vid häktningsfrågans väckande står under tvångsvård med stöd av exempelvis LVU kan det innebära en tillräcklig betryggande övervakning och en häktnings framstår då som oproportionerlig.⁶³ För omhändertagande enligt LVU krävs att det föreligger ett vårdbehov.⁶⁴ I praktiken är det enklare att ordna betryggande övervakning som ska ersätta risk för recidiv eller flyktfara. Det är svårare vid kollusionfara eftersom åklagaren inte kan begränsa den unges kontakt med omvärlden i det fall den unge ställs under betryggande övervakning i stället för att häktas.⁶⁵

Åklagaren har ansvaret för att ordna betryggande övervakning 26 § 1 st. förundersökningskungörelse. Övervakningen får enligt andra stycket ordnas i den misstänktes hem, annat enskilt hem eller genom placering vid en lämplig institution. I det fall den unge redan är placerad vid en institution ska åklagaren undersöka med vårdgivaren om övervakning kan ordnas där. En anstaltsplacering kräver ett särskilt medgivande från den som är ansvarig för anstalten. Om beslut om övervakning tas får åklagaren ålägga den misstänkte en skyldighet att vara tillgänglig på vissa bestämda tider enligt 27 §. Av 24 kap. 4 § RB framgår inte vad övervakning innebär eller vem som hanterar den i praktiken. Av 26-28 §§ FuK framgår att åklagaren ska ordna nödvändig övervakning och att övervakning kan äga rum på olika platser. Övervakningen

⁶¹ Se prop. 1964:10 s. 164.

⁶² Se Nordlöf (2011) s. 348.

⁶³ Se prop. 1980/81:201 s. 28–29; Anderberg & Lindström (2022) s. 16.

⁶⁴ Se SOU 1938:44 s. 300

⁶⁵ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 16.

kan förenas med särskilda villkor vid behov. Rätten kan besluta om övervakning och likt åklagaren planera för en övervakning som kan ersätta häktning i det enskilda fallet. De sociala myndigheterna har de övergripande ansvaret för barn och unga, vilket innefattar unga lagöverträdare. När en misstanke om att en ung person gjort sig skyldig till brott uppstår, är huvudregeln att socialtjänsten ansvarar för att erforderliga åtgärder vidtas.⁶⁶

När det gäller kravet att häktning kan befaras medföra allvarliga konsekvenser, framgår det av förarbetena till rättegångsbalken att häktning innebär en betydande påfrestning både fysiskt och psykiskt. Detta gäller särskilt för minderåriga förbrytare och kan leda till negativa effekter. När den misstänkte är under 18 år anses bestämmelsen i 24 kap. 4 § RB generellt tillämplig på grund av åldern i sig, vilket innebär att någon särskild utredning om allvarliga konsekvenser inte krävs i det specifika fallet. I fall där en ung misstänkt är involverad bygger lagstiftningen på antagandet att omedelbart ingripande enligt Lagen om vård av unga (LVU) eller frivillig placering enligt socialtjänstlagen (SoL) kan uppfylla syftet med häktning.⁶⁷ Förarbetena framhåller bristen på alternativ till häktning och att det finns en risk att domstolarna beslutar om häktning trots att en mindre ingripande åtgärd hade varit tillräcklig.⁶⁸

Vidare kräver 24 kap. 4 § 1 stycket sista momentet i rättegångsbalken att den unge frivilligt underkastar sig övervakningen, och om så inte sker, ska häktning i stället ske. Enligt förarbetena innebär detta att om den misstänkte inte samtycker till den betryggande övervakningen och om rätten anser att andra mindre ingripande tvångsåtgärder inte är tillräckliga, bör den misstänkte häktas. Detta återspeglar behovsprincipen. När det gäller underkastelse eller samtycke finns det inga formella krav på hur det ska uttryckas, men i doktrinen har det framförts att det antagligen är tillräckligt att den misstänkte vid en häktningsförhandling uttrycker sitt godkännande av övervakningen. Om den misstänkte är under 18 år gäller samma princip, men enligt bestämmelserna i

⁶⁶ Se prop. 1980/61:201 s. 29 och 42.

⁶⁷ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 16-17.

⁶⁸ Se prop. 1980/81:201 s. 30.

rättegångsbalken bör reglerna kombineras med bestämmelsen i föräldrabalkens 6 kapitel 11 §, vilket indikerar att vårdnadshavarens samtycke också bör inhämtas när det gäller en omyndig person.⁶⁹

När det gäller tvångsvård är den misstänktes inställning till vården inte avgörande. Detta kan verka paradoxalt med tanke på att den unges samtycke krävs för att upprätthålla en betryggande övervakning. Det är dock viktigt att notera att övervakningen kan innefatta andra åtgärder än de som omfattas av tvångsvården, till exempel beslut om anmälningsskyldighet. Sett ur detta perspektiv kan kravet på samtycke framstå som rimligt.⁷⁰

Det är anmärkningsvärt att en individ överhuvudtaget kan samtycka till den tvångsåtgärd eller frihetsberövande som en betryggande övervakning kan innebära. Trots detta är kravet på samtycke från den unge i enlighet med bestämmelsen i 24 kap. 4 § i RB förenligt med bestämmelsen i 24 kap. 23 § i RB som fastställer att det kan beslutas om att samtycke krävs från en individ för att bli frihetsberövad på grund av misstankar om brott. Denna bestämmelse utgör därmed ett undantag från den grundläggande principen att samtycke inte bör ges betydelse när det gäller beslut om frihetsberövande.⁷¹

Enligt 26 § första stycket FuK ligger ansvaret för att försöka ordna nödvändig övervakning hos åklagaren. Enligt andra stycket kan övervakning anordnas antingen i den misstänktes hem eller i en annan privat bostad, alternativt genom placering vid en lämplig institution. Om den misstänkte redan är placerad på en institution, ska åklagaren i stället överväga om särskild övervakning kan anordnas där och om så är fallet, försöka få till stånd en sådan övervakning tillsammans med vårdgivaren. Bedömningen av betryggande övervakning avser att undersöka om sådan övervakning kan anordnas, och inte bara om den redan har blivit ordnad. Om beslut fattas om övervakning kan åklagaren också ålägga den misstänkte att vara tillgänglig i sitt hem eller på sin arbetsplats vid vissa tider, enligt bestämmelsen i 27 § FuK.⁷²

⁶⁹ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 17.

⁷⁰ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 17.

⁷¹ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 17-18.

⁷² Se Anderberg & Lindström (2022) s. 18.

Enligt 24 kap. 12 § RB ska en häktningsframställan göras senast klockan tolv på den tredje dagen efter anhållningsbeslutet. Om detta inte sker, ska åklagaren omedelbart häva anhållningsbeslutet enligt 3 stycket i samma paragraf. Häktningsförhandlingen ska sedan äga rum senast fyra dygn efter anhållningsbeslutet enligt 24 kap. 13 § 2 stycket RB. Den korta tidsfristen för att lägga fram en häktningsframställan innebär att åklagaren är under viss tidspress när det gäller att försöka ordna betryggande övervakning. I Riksåklagarens riktlinjer påpekas det att detta kan vara problematiskt eftersom det i många fall inte finns tillräckligt med tid för att fatta ett beslut om omhändertagande innan häktningsförhandlingen måste äga rum.⁷³

2.8 De sociala myndigheternas ansvar

Lagstiftningen kring betryggande övervakning av unga lagöverträdare bygger på att vård enligt socialtjänstlagen (SoL) eller vård enligt lagen om vård av unga (LVU) kan uppfylla syftet med häktning.⁷⁴ SoL är en ramlag som ska främja människors sociala och ekonomiska trygghet, jämlika levnadsvillkor och aktiva deltagande i samhällslivet. Vid åtgärder som rör barn ska barnets bästa beaktas särskilt, 1 kap. 2 § första stycket SoL. Barnets bästa ska vägas mot andra intressen och barnperspektivet står i motsatsförhållande till vuxenperspektivet. När beslut rör vård av barn ska barnets bästa avgöras i varje enskilt fall. Inga andra intressen går före barnets.⁷⁵ Ett beslut om sådan vård tenderar också att vara den vanligaste formen av betryggande övervakning för unga lagöverträdare.⁷⁶

Insatser för barn och ungdomar inom socialtjänsten ska i huvudsak ske i samförstånd med den unga personen och dennes vårdnadshavare, det vill säga frivilligt, enligt bestämmelserna i SoL, se 3 kap. 5 §, vilket också klargörs i 1 § 1 stycket i LVU. Om det inte finns samtycken till nödvändig vård, kan den unga personen dock vårdas med tvång enligt 1 § 2 stycket i LVU, förutsatt att något av de situationer som anges i 2 § (miljöfall) eller 3 § (beteendefall) föreligger. LVU är ett subsidiärt regelverk i förhållande till SoL, och en åtgärd

⁷³ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 18.

⁷⁴ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 18.

⁷⁵ Se Clevesköld (2022) s. 19.

⁷⁶ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 18.

enligt LVU kan bara bli aktuell om nödvändig vård enligt SoL inte kan genomföras på grund av bristande samtycke till åtgärden. Om den unga personen ännu inte har fyllt 18 år krävs samtycke både från den unga personen och från vårdnadshavaren för att en åtgärd ska kunna vidtas enligt SoL. Det är alltså tillräckligt att någon av dessa parter inte samtycker till åtgärden för att vård enligt LVU ska kunna bli aktuellt.⁷⁷

Trots möjligheten att genom vård inom ramen för SoL utforma en betryggande övervakning, krävs det vanligtvis att åtgärden åtföljs av någon form av tvångsåtgärd för att betraktas som tillräckligt effektiv och kunna ersätta häktning.⁷⁸ För att ett beslut om vård enligt 2 § LVU ska fattas krävs det att det finns en påtaglig risk att den unges hälsa eller utveckling skadas på grund av fysisk eller psykisk misshandel, brister i omsorgen, otillbörligt utnyttjande eller liknande förhållanden i hemmet som utgör en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas (miljöfallen).⁷⁹ Vårdbehovet måste ha uppstått till följd av missförhållanden i den unges närmiljö. Både fysisk och psykisk misshandel omfattas av lagstiftningens ramar, och även en mindre allvarlig form av fysisk misshandel kan utgöra en påtaglig risk, förutsatt att det inte handlar om en isolerad och omedveten handling. Psykisk misshandel kan exempelvis innebära att den unge systematiskt utsätts för kränkningar, nedvärderingar eller terrorisering som leder till psykiskt lidande. Kravet på skada omfattar både den unges fysiska och psykiska hälsa samt sociala utveckling.⁸⁰

3 § LVU behandlar vårdbehov som orsakas av den unges eget beteende. Enligt 1 stycket i denna bestämmelse ska vård beslutas om den unge utgör en påtaglig risk att skada sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller annat beteende som leder till socialt nedbrytande beteende (beteendefallen).⁸¹ Missbruket avser alkohol, narkotika och medicinmissbruk, men inte dopningsme-

⁷⁷ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 18-19.

⁷⁸ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 19.

⁷⁹ Se Clevesköld (2022) s. 29.

⁸⁰ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 19-20.

⁸¹ Se Clevesköld (2022) s. 29.

del, vilket ensamt inte kan utgöra grund för tvångsvård enligt denna bestämmelse. En helhetsbedömning görs där faktorer som den unges ålder, omfattningen av missbruket, använda ämnen och andra relevanta omständigheter vägs in för att avgöra om missbruket föreligger. Enligt förarbetena kan även en utveckling mot beroendesituationen, innan den faktiskt har konstaterats, utgöra en fara enligt lagen.⁸²

Begreppet "brottslig verksamhet" fokuserar främst på upprepad och varaktig brottslighet, men även enskilda allvarliga brott kan omfattas om de anses vara av allvarlig art. Det är först vid brottslighet som ger uttryck för en sådan bristande anpassning till samhällslivet som ett vårdbehov föreligger hos den unge.⁸³ Om det i stället handlar om några enstaka brott kan dessa enligt doktrinen eventuellt falla under begreppet "något annat socialt nedbrytande beteende", vilket utgör en annan möjlig grund för att besluta om vård enligt 3 § LVU. I förarbetena beskrivs förutsättningarna för denna grund som ett beteende som "avviker från samhällets grundläggande normer". Det kan exempelvis inkludera prostitution, att annat än tillfälligt vistas i olämpliga miljöer som missbrukskretsar, eller att den unge begår något eller ett par enskilda allvarliga brott utan att betraktas som brottslig verksamhet.⁸⁴ Skaderekvisitet kräver att det finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas. För att tvångsvård ska kunna övervägas måste risken vara tydlig och konkret, vilket innebär att den bör vara intensiv och aktuell.⁸⁵

2.9 Omedelbart tvångsomhändertagande

För att ersätta en häktning kan det ibland vara nödvändigt att fatta ett beslut om omedelbart omhändertagande enligt LVU. Detta beror på att övervakningen syftar till att säkerställa att den unge inte kan vidta åtgärder som är av intresse för de specifika häktningsskälen som syftar till att förhindra vissa beteenden. Bestämmelsen om omedelbart omhändertagande återfinns i 6 § LVU och ställer upp vissa krav. För att beslutet om omedelbart omhändertagande ska fattas krävs det att (1) det är sannolikt att den unge behöver vård

⁸² Se Anderberg & Lindström (2022) s. 20.

⁸³ Se Clevesköld (2022) s. 29.

⁸⁴ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 20.

⁸⁵ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 20.

enligt LVU, samt (2) att rättens beslut om vård inte kan vänta med hänsyn till risken för att den unges hälsa eller utveckling skadas eller att fortsatt utredning allvarligt försvåras eller andra åtgärder hindras.⁸⁶ Socialnämnden får omhändertaga den unge även om denne är häktad.⁸⁷

Normalt sett är det socialnämnden som fattar beslut enligt LVU enligt första stycket i lagtexten. På grund av brådskande situationer har det dock ansetts nödvändigt att införa en bestämmelse i tredje stycket som ger ordföranden i nämnden eller en annan ledamot som nämnden har utsett att fatta beslut om omhändertagande när det inte är möjligt att vänta på nämndens beslut.⁸⁸ Beslutet ska sedan inom en vecka granskas av förvaltningsrätten, som ska pröva beslutet så snart som möjligt enligt 7 § första och andra stycket i LVU.⁸⁹

Om det finns skäl att häkta en ung lagöverträdare, finns det en presumtion för ett omedelbart omhändertagande enligt 6 § LVU. Det innebär att det antas vara nödvändigt att omedelbart placera den unge i vård. För att ett omedelbart omhändertagande, liksom alla andra åtgärder som socialtjänsten kan vidta i stället för häktning, ska genomföras, krävs det dock också att det finns ett individuellt vårdbehov. Det faktum att brottet har begåtts är endast ett tecken på att vård kan behövas. Det avgörande är att åtgärden är motiverad utifrån den enskilda individen och inte har en allmänpreventiv karaktär. Det innebär att åtgärden måste vara motiverad utifrån den specifika personens behov. Kriminaliteten i sig räcker inte som grund för att vidta åtgärder enligt LVU, om inte både riskelementet och vårdbehovet är närvarande. Detta system, där beslut och åtgärder för unga lagöverträdare delas mellan allmänna domstolar, socialnämnden och förvaltningsdomstolarna, kan betraktas som en konsekvens av det dualistiska systemet som tillämpas för unga lagöverträdare.⁹⁰

2.10 Placering och möjliga frihetsinskränkningar

⁸⁶ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 21.

⁸⁷ Se Clevesköld (2022) s. 30.

⁸⁸ Se Clevesköld (2022) s. 31.

⁸⁹ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 21.

⁹⁰ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 22.

När en ung person har omhändertagits på grund av brottslighet, är det vanligtvis 3 § LVU som utgör grund för beslutet. Det kan dock variera beroende på om det finns andra skäl till omhändertagandet eller inte. Om det finns behov av att den unge placeras under särskilt noggrann tillsyn enligt de grunder som ligger till grund för omhändertagandet enligt 3 § LVU, stadgas det i 12 § LVU att det ska finnas särskilda ungdomshem för sådana placeringar. Statens institutionsstyrelse (SiS) är ansvarig för att tillhandahålla platser i dessa hem, som ofta benämns som SiS- eller § 12-hem.⁹¹ SiS är den centrala myndigheten för de särskilda ungdomshemmen. SiS svarar för resultatuppföljning, kontroller som metodutveckling, forskning och utvecklingsarbete. Vid placering ansvarar SiS för att hemmet är lämpligt med hänsyn till den unges behov, ålder, utveckling, utbildning och personliga förhållanden.⁹²

I 15-19 §§ LVU finns bestämmelserna som reglerar de särskilda befogenheter som kan begränsa den unges frihet, särskilt rörelsefriheten, när hen befinner sig på ett § 12-hem under särskilt noggrann tillsyn. Enligt dessa bestämmelser kan den unge hindras från att lämna hemmet och få sin rörelsefrihet begränsad för att möjliggöra den vård som behövs. Om det är nödvändigt för att förhindra att den unge avviker eller för att genomföra vården, och även med hänsyn till den unges eller andras säkerhet, kan den unge placeras vid en enhet som kan låsas. Vid behov kan den unge också förhindras från att träffa andra vårdade ungdomar och i stället få vård i enskildhet, både med hänsyn till vården och för att säkerheten i hemmet ska kunna upprätthållas.⁹³

Enligt 15 a § LVU kan den unges rätt att använda elektroniska kommunikationstjänster och ta emot besök begränsas om det kan äventyra vården eller ordningen vid hemmet. Ett sådant beslut kan gälla i högst 14 dagar, varefter en ny prövning måste göras och ett nytt beslut fattas. Dessutom kan den unges brev och andra försändelser övervakas enligt 19 § LVU om det anses nödvändigt med hänsyn till ordningen vid hemmet eller den unges särskilda förhållanden.⁹⁴

⁹¹ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 22.

⁹² Se Clevesköld (2022) s. 32.

⁹³ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 22-23.

⁹⁴ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 23.

Enligt 15 b § LVU kan den unge placeras vid en låst enhet om det är nödvändigt med hänsyn till den unges eller andras säkerhet, eller om det krävs för att förhindra att den unge avviker eller för att genomföra vården. Vistelsen vid en låsbar enhet får emellertid pågå högst två månader i följd, om inte särskilda behandlingsskäl motiverar en längre vårdtid.⁹⁵

Åklagaren saknar befogenhet att fatta beslut om utformningen av vårdåtgärder för den unge som har beslutats enligt Lagen om vård av unga (LVU). Åklagaren har heller ingen rättslig auktoritet att påtvinga restriktioner på den unge då denne varken är frihetsberövad eller häktad. Det innebär att åklagaren måste ta hänsyn till de befintliga ramar och åtgärder som har fastställts för vården av den unge vid sin bedömning av om detta kan anses vara en tillräckligt effektiv och betryggande övervakning för att ersätta häktning.⁹⁶

2.11 Praxis

Det finns begränsad publicerad rättspraxis inom området. Under de senaste 45 åren finns det endast ett fåtal beslut från Högsta domstolen och två fall från hovrätterna att tillgå. När det gäller häktning av unga kan man sammanfattningsvis konstatera att kollusionsfara verkar vara det främsta skälet som anses uppfylla kravet på synnerliga skäl enligt 23 § LUL. Brottslighetens allvar är också viktigt vid bedömningen, och dessa två faktorer anses tillsammans vara den starkaste kombinationen för att uppfylla kravet på synnerliga skäl. Detta beror dels på att behovet av att skydda utredningen är större ju allvarigare brott misstanken gäller, dels på att åklagarens befogenhet att begränsa den misstänktes frihet är beroende av brottets allvar. Den misstänktes ålder anses fortfarande vara av betydelse.⁹⁷

Mot bakgrund av den samhällsdebatt som pågår i dag är ett rättsfall särskilt intressant. I NJA 2015 s. 649, det s.k. Rymningsfallet, ansågs betryggande övervakning kunna ordnas då pojken tidigare avvikit från det HVB-hem som

⁹⁵ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 23.

⁹⁶ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 23.

⁹⁷ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 28.

var aktuell för placering. Åklagaren åberopade fara för flykt och recidiv som särskilda häktningsskäl och synnerliga skäl för häktning ansågs föreligga.

Vidare kan det konstateras, med hänvisning till Rymningsfallet, att synnerliga skäl inte automatiskt anses vara uppfyllda när det inte finns tillräckligt effektiv övervakning tillgänglig. Även om behovet av betryggande övervakning inte kan tillhandahållas, vilket skulle anses uppfylla behovsprincipen, måste ändå en bedömning göras utifrån den ingripande åtgärd som häktningen innebär. Bedömningen görs med utgångspunkt i de strikta krav som gäller för häktning av unga enligt 23 § LUL, samt genom proportionalitetsprincipen. Det är något anmärkningsvärt ur ett rättssäkerhetsperspektiv att frågan om betryggande övervakning över huvud taget uppstår i detta sammanhang, med tanke på att det uppenbarligen inte finns tillräckliga synnerliga skäl för häktning, trots att betryggande övervakning ska fungera som ett alternativ till häktning och uppfylla dess syften. Den unga individen riskerar därmed att ställas inför ett beslut där hen eventuellt accepterar betryggande övervakning för att undvika häktning, trots att en häktning inte skulle ha varit aktuell. Detta skapar en lucka i lagstiftningen som är viktig att belysa.⁹⁸

2.12 Analys

Lagstiftarens motiv till att införa bestämmelsen om betryggande övervakning innebär en samverkan mellan straffprocessrätten och socialrätten. Detta samband uppkommer vid bedömningen av om en misstänkt ungdom ska häktas. Framställningen av problematiken har visat att det är mest sannolikt att ett omhändertagande enligt LVU är det som uppfyller kraven för en betryggande övervakning. De särskilda häktningsskälen, såsom risken för flykt och förstörelse av bevis, är de som är mest relevanta i praktiken och där är slutna vård i princip den enda möjliga lösningen för att uppnå kraven för betryggande övervakning. Vad gäller aspekten av samtycke är den komplex. Tvångsinsriktningen enligt LVU kräver att det kan antas att nödvändig vård inte kan ges med den unges samtycke. Samtidigt, om den unge samtycker till vård, blir

⁹⁸ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 28.

tvångsvården inte längre aktuell. För att kunna besluta om betryggande övervakning behöver den unge ge sitt samtycke till åtgärden.

I Rymingsfallet fastslog Högsta domstolen att omhändertagande enligt 3 och 6 §§ LVU, med placering på ett HVB-hem som beslutats av socialtjänsten, inte var tillräckligt ingripande för att eliminera risken för de särskilda häktningsskälerna. Därefter bedömde HD att brottsligheten begicks var allvarlig, men inte av den mest allvarliga typen, och att styrkan i de särskilda häktningsskälerna inte var sådan att det fanns synnerliga skäl för häktning. Bedömningen av synnerliga skäl gjordes således i ett senare skede, vilket innebar att den unge kunde ha blivit föremål för ett beslut om tvångsvård enligt LVU som ett alternativ till häktning, trots att det inte fanns tillräckliga skäl för häktning.

Syftena med att införa en betryggande övervakning är att övervakningen kan uppnå de mål som en häktning syftar till. Denna övervakning kan genomföras genom omhändertagande enligt LVU eller placering enligt SoL. Att bedömningen av betryggande övervakning görs i två steg, där beslut om betryggande övervakning fattas i första steget och bedömning av synnerliga skäl görs i andra steget, strider mot lagstiftningens syfte. Betryggande övervakning har införts som ett alternativ för särskilt unga misstänkta för att uppnå de mål som en häktning kan uppfylla. Betryggande övervakning bör användas i stället för häktning eller som en sista utväg för att undvika häktning. Att prövningen av synnerliga skäl enligt 23 § i LUL görs efter att möjligheten till betryggande övervakning har uteslutits medför att betryggande övervakning inte praktiskt sett blir det sista alternativet. Det finns en betydande risk att en ung misstänkt frivilligt underkastar sig omhändertagande genom att samtycka till övervakning, trots att det inte finns synnerliga skäl för häktning. Detta strider mot artikel 37 (b) i barnkonventionen.

Ett problem är att det i praktiken rör sig om en resursfråga. De sociala myndigheternas möjligheter till att omhänderta en ungdom får stor påverkan i processen. Det är de sociala myndigheterna som ska finna en lämplig placering efter att socialnämnden tillfrågas om de omedelbart kan omhänderta en ung person med stöd av LVU. För såväl de sociala myndigheterna som för åkla-

garens del föreligger det även en överhängande tidsbrist att ordna med en betryggande övervakning. Det blir förstås problematiskt eftersom en ung kan lida allvarliga men av en häktning. Ur rättssäkerhetssynpunkt är det anmärkningsvärt att en ung person riskerar att bli isolerad för att de sociala myndigheterna och åklagare har tidsbrist med att ordna med en betryggande övervakning som kan gynna den unge. Inte nog med att den unge lider stora men av en inlåsning, så riskerar en inlåsning också att den unges möjligheter att återanpassa sig till samhället efter frihetsberövandet kraftigt försämras vilket medför konsekvenser för hela samhället. Bestämmelsen om betryggande övervakning kan heller inte ses som förutsägbar utan snarare godtycklig och beroende av framför allt de sociala myndigheternas resurser och ekonomi. Färskas uppgifter från Kriminalvården visar att det råder stor platsbrist på SiS-hem och att kötiderna för att få en plats är långa. Å ena sidan är den socialrättsliga utgångspunkten att främja den unges hälsa. När en ung person ställs inför brottsmisstankar är det ur socialrättslig synpunkt en överhängande risk för att den unge far illa och den unge därmed bör bli föremål för socialrättsliga ingripanden. Å andra sidan är unga särskilt sanktionskänsliga och den unge då riskerar att ställas inför ett frihetsberövande utan att domstolen gjort en bedömning om synnerliga skäl föreligger enligt 23 § LUL. Det är inte förenligt med rättsprinciper såsom legalitetsprincipen eller behovsprincipen.

Många uppmärksammade rymningar från SiS gör att betryggande övervakning uppmärksammas. Regeringen har nyligen beslutat att utreda om Polismyndigheten, Socialtjänsten och SiS kan få en gemensam struktur för samverkan i arbetet med barn och unga. Främst avser utredningen barn och unga som befinner sig i miljöer eller i nätverk kopplade till organiserad brottslighet. Regeringen understryker vikten av samverkan på nationell, regional och lokal nivå mellan myndigheter och andra aktörer i syfte att förhindra att barn rekryteras till kriminella nätverk och begår allvarliga brott. Vidare har justitieutskottet i betänkanden föreslagit att ungdomsfängelser ska inrättas igen. Även ungdomshäkten ska inrättas i syfte att de ska anpassas till de ungas behov och förutsättningar. Ungdomshäkten ska också ge möjlighet för den unge

att vistas med personal flera timmar per dag och således minska den isolering som häktning annars innebär.⁹⁹

Lagstiftningsarbetet på det kriminalpolitiska området pågår och fler kommer förmodligen komma i takt med den repressiva utvecklingen. Många av dessa åtgärder gäller främst unga lagöverträdare vilket innebär att fler unga kommer misstänkas för brott och häktas. Kriminalvården har länge larmat om att häktena är fulla och flera häkten håller på att byggas ut. Samtidigt finns det förslag om särskilda ungdomshäkten och ungdomsfängelser. Tidöavtalet gör gällande att en bred översyn av förutsättningarna för häktning av unga. Förmodligen väntar en tid av ännu fler häktade barn som riskerar att hamna utanför samhället. Vidare riskerar intagna barn att utsättas för brott av andra intagna vilket inte alls uppmärksammas i samhällsdebatten.

Ungdomars särbehandling inom både straffrätten och straffprocessrätten är ett genomgående tema. Syftet är att undvika häktning i möjligaste mån och att fokusera på socialrättsliga åtgärder. Under de senaste åren har ett flertal reformer inom straffrätten presenterats. Många av dessa reformer syftar till att minska gängkriminaliteten och öka samhällets trygghet. Dessa reformer har vuxit fram genom diskussioner inom kriminalpolitiken. Ett av dessa initiativ är 34-punktsprogrammet, som riktar sig mot gängkriminalitet och inkluderar verktyg för brottsbekämpning, påföljder, brytande av tystnadskultur samt brottsförebyggande åtgärder. Programmet har ett viktigt fokus på unga personer som riskerar att bli involverade i gängkriminalitet eller redan är en del av sådana kriminella nätverk. Eftersom många av de brott som är kopplade till gängverksamhet begås av unga personer, riktas många insatser mot denna grupp. Den tidigare sänkta straffrabatten för vissa grova brott för vuxna lagbrytare under 21 år har avskaffats. Ungdomsreduktionsutredningen undersökte fyra olika modeller för ungdomar i åldern 15-17 år som begått brott. Av dessa ansågs tre modeller kunna leda till att fler ungdomar i den åldersgruppen skulle dömas till frihetsberövande straff. Det skulle i sin tur öka antalet fall där häktning anses vara motiverad.

⁹⁹ Se bet. 2020/21:JuU28 och 2021/22:JuU27.

Från 1 januari 2021 finns en ny påföljd för unga lagöverträdare kallad ungdomsövervakning som regleras i 32 kap. 3 a § BrB. En lagrådsremiss presenterar flera åtgärder för att markera allvaret i brott som begås i kriminella nätverk. Exempelvis föreslås straffet för rån höjas för att bland annat ge möjlighet till obligatorisk häktning, samtidigt som presumtionen för sådan häktning ska gälla vid misstanke om brott med minimistraff om fängelse i ett år och sex månader i stället för som i dag två år. I lagrådsremissen konstateras att presumtionsregeln i och för sig är tillämplig även på unga misstänkta, men att den inte kan tillämpas i enlighet med sin ordalydelse på denna grupp eftersom bestämmelserna om ungdomsreduktion och kravet på synnerliga skäl och ska tillämpas. Just kravet på synnerliga skäl kan vara på väg att slopas. Genom ett tillkännagivande har riksdagen tagit ställning för att det inte längre ska krävas synnerliga skäl för att kunna häkta unga misstänkta lagöverträdare under 18 år. Justitiekommittén skriver i sitt ställningstagande att möjligheten att häkta unga personer redan finns men används relativt sällan och att det kan finnas starka skäl för att i större utsträckning häkta unga personer som begått grova brott. Särskilt om det föreligger recidiv- eller kollusionsfara. Kraven bör därför enligt utskottet sänkas så att det inte längre ska krävas synnerliga skäl. Vilka, om ens några, skäl som bör föreligga vid häktning av barn framgår inte.¹⁰⁰

Av de 34 punkterna i programmet är det främst de straffrättsliga åtgärderna som vidtagits. Flera mer sociala och förebyggande åtgärder har inte resulterat i några konkreta förslag. Till exempel punkt 13 om mer medel till LVU-placeringar och punkt 30 socialtjänst på kvällar och helger i social utsatta områden och sociala insatsgrupper samt punkt 32 samordnade insatser för barn och unga i riskzon. Utöver de många lagstiftningsåtgärderna har frågan om betryggande övervakning aktualiserats genom ett antal uppmärksammade rymningar och fritagningar från SiS-hem. Med hänsyn till den pågående debatten förväntas lagstiftningsarbetet inom kriminalpolitiken fortsätta i riktning mot alltmer repressiva åtgärder, särskilt riktade mot unga lagöverträdare. Detta kan leda till att fler unga personer som är misstänkta för brott kommer att bli

¹⁰⁰ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 35.

häktade.¹⁰¹ Det är möjligt att införandet av särskilda ungdomshäkten och ungdomsfängelser sker inom kort. Regeringen vill sänka straffmyndighetsåldern på grund av att allt yngre pojkar som inte är straffmyndiga anlitas av kriminella gäng att utföra bland annat allvarliga brott såsom sprängningar och skjutningar. Justitieministern har uttalat att han inte utesluter att straffmyndighetsåldern sänks till 12 år. Syftet är brottsförebyggande och att brott ska leda till tydliga konsekvenser. Orsaken bakom den senaste tidens debatt är det stora antal rymningar från SiS-hem där en avvikelse rörde två pojkar under 15 år som var misstänkta för att ha skjutit med automatvapen mot en lägenhetsdörr. I Tidöavtalet framgår att en utredning ska se över sänkning av straffmyndighetsåldern men även att tvångsmedel ska kunna användas på barn under 15 år. Det är tydligt att regeringens uppfattning är att den ordning vi har i dag är föråldrad och behöver revideras på många plan. Uppfattningen är att brottsligheten ser annorlunda ut i dag. Nyckelordet är hårdare tag och utifrån Tidöavtalet och utredningarna som avlöser varandra i hög takt kommer många förändringar att ske på kort tid.

Betryggande övervakning kan användas som ett sätt att minska antalet unga häktade och därmed minska de negativa konsekvenser det kan medföra. I nästa avsnitt återgår jag till den övergripande situationen med brottslighet i Sverige och har som syfte att sätta det i perspektiv. I media framställs ofta en bild av att våldsbrottsligheten ökar och att Sverige är på nedgång, men verkligheten är mer komplex än så. I nästa avsnitt kommer jag utforska våldsutvecklingen i Sverige och se närmare på fakta kring ungdomsbrottslighet och hur den har utvecklats över tid.

¹⁰¹ Se Anderberg & Lindström (2022) s. 36.

3 Det svenska tillståndet

Detta avsnitt behandlar uppsatsens tredje och fjärde frågeställningar dvs. finns det några förändringar i det dödliga våldet och hur ser dessa i så fall ut samt om strukturerna på det dödliga våldet förändrats. Framställningen omfattar dödligt våld vilket är en liten brottstyp med ett hundratal fall per år. Samtidigt är det ett av de allvarligaste brotten. Dödligt våld innefattar mord, dråp och misshandel med dödlig utgång. Dödligt våld används som indikator på våldsnivån i samhället eftersom våld är enkelt att studera och antalet dolda fall är låga. Framställningen omfattas enbart av fysiskt våld som utövas av en fysisk person mot en annan.¹⁰²

3.1 Våldsutvecklingen

I Sverige låg det dödliga våldet på höga nivåer under 1800-talet. På 1920- och 1930-talet låg det på låga nivåer.¹⁰³ Under andra hälften av 1900-talet ökar det dödliga våldet och det kan förklaras med en ökning av alkoholkonsumtionen i samhället. Studier visar att alkoholkonsumtionen är starkt relaterad till dödligt våld i samhället.¹⁰⁴ Dödligt våld ökade fram till slutet av 1980-talet för att sedan drastiskt minska.¹⁰⁵

En annan form av dödligt våld är med skjutvapen som ökade under 2022 i jämförelse med 2021. Skjutvapen användes i 54 procent av fallen, motsvarande siffra var 40 procent 2021. De senaste tio åren har användningen av skjutvapen vid dödligt våld ökat, från 25 fall år 2013 till 63 fall år 2022.¹⁰⁶ Brå har redovisat att det dödliga våldet minskade fram till år 2012. År 2012 låg antalet fall av dödligt våld på den lägsta siffran på tio år. Därefter ökade fallen från 2013 och i dag ligger antalet på samma nivå som på slutet av 1980-talet. Antalet fall av dödligt våld räknat per 100 000 invånare var 1,3 år 1989

¹⁰² Se Sarnecki (2022) s. 23-24.

¹⁰³ Se Sarnecki (2022) s. 28.

¹⁰⁴ Se Von Hofer (2011) s. 25.

¹⁰⁵ Se Brå 2019:6 s. 23.

¹⁰⁶ Se Brå 2022 s. 15.

och 1,2 år 2020.¹⁰⁷ Under 2000-talet låg antalet fall av dödligt våld på 100 fall per år. Genomsnittet av fall mellan 2018 och 2022 är 114 fall per år. Socialstyrelsens dödsorsaksregister bekräftar denna trend. Antalet fall av dödligt våld var 116 år 2022, vilket är tre fler än 2021. Majoriteten av offren var män, 93 fall. Antalet manliga offer var fyra fler än 2021. Åtta av offren var under 18 år och alla var pojkar.¹⁰⁸

Under senare år har dödligt våld med skjutvapen ökat och därmed påverkat statistiken av över det dödliga våldet. Ökningen har skett från låga nivåer av dödligt våld. År 2012 hade den lägsta nivån av dödligt våld sedan 1960-talet med 67 fall. Siffran motsvarar nästan de 63 personer som avled till följd av dödligt våld med skjutvapen år 2022. Antalet fall utan skjutvapen är dock högre än med skjutvapen. Kniv eller andra stickvapen är vanligare vid dödligt våld.¹⁰⁹ Samtidigt används skjutvapen i större utsträckning i Sverige än vad det gör i genomsnitt i Europa. Om man tar bort skjutningarna skulle Sverige ha de lägsta nivåerna av dödligt våld som uppmätts någonsin. Fallen av dödligt våld med skjutvapen varierar från år till år. Åren 1998-2001 användes skjutvapen i cirka 25 fall per år, samtidigt som det totala antalet fall av dödligt våld låg högt. De senaste åren har användningen av skjutvapen vid dödligt våld ökat, år 2020 var det 48 fall och 2022 var det 63 fall. Utöver dödligt våld är det vanligt att skjutvapen används vid skjutningar där personer inte dör eller skadas. Det kan utgöra en stor fara för allmänheten liksom sprängningar som ofta syftar till att skrämja och hota.¹¹⁰

Ökningen av användning av skjutvapen kan kopplas till kriminella nätverk och deras uppgörelser. Konflikterna grundar sig ofta i affärer och skulder som är relaterade till narkotikahandel. Offren, liksom förövarna, är ofta unga män mellan 20 och 30 år. De är ofta dömda för våldsbrott och kommer från förorter i storstäder. Det är vanligt att de är utrikesfödda eller har föräldrar som är det. Skjutvapenvåldet förekommer ofta i områden som klassificerats som särskilt utsatta av polisen och är ofta koncentrerade till storstäder. Skjutvapenvåld är 3,5 gånger vanligare i utsatta områden. En bidragande orsak till frekvensen

¹⁰⁷ Se Sarnecki (2022) s. 31.

¹⁰⁸ Se Brå (2022a).

¹⁰⁹ Se Sarnecki (2022) s. 32.

¹¹⁰ Se Sarnecki (2022) s. 33.

av skjutningarna är tillgången till vapen. Utvecklingen kan beskrivas som en våldsam subkultur som påminner om det forskarna beskriver i USA. Vad gäller uppleringen av dödligt våld med skjutvapen är den låg och ligger på cirka 20-25 procent, jämfört med annat dödligt våld som ligger på 80-90 procent. Därav är också kunskaper om förövarna begränsade. Svårigheterna att klara upp brotten beror bland annat på att brotten sker på öppen gata där vittnen sällan vill medverka till utredningen av rädsla för repressalier.¹¹¹

Sarnecki beskriver att det finns många faktorer som spelar in och som kan påverka statistiken. På 1960-talet undersöktes stölder bland pojkar men inte våldsanvändningen då man ansåg att det var normalt med slagsmål bland pojkar. Samhällets attityder till våld förändras och detta kan påverka hur statistiken tolkas. En ökad medvetenhet och en minskad acceptans kan innebära en ökad anmälningsbenägenhet. Dödsorsaks- och sjukvårdsstatistik kan komplettera annan kriminalstatistik. Gällande sjukvården kan förbättringar inom traumavården påverka antalet som avlider till följd av dödligt våld. Det finns studier som visar att våldsskador har ökat. Bättre kunskaper om skottskador inom vården kan också ha påverkan. Däremot visar en rapport från Brå att fler personer redan är avlidna när de anländer till sjukhuset vilket innebär att förbättringarna inom traumavården i många fall går förlorad.¹¹²

3.2 Ungdomsbrottslighet

Ungdomsbrottsligheten anses ge en indikation på brottsligheten hos äldre befolkningsgrupper. På 1960-talet var diskussionerna inte kring våldsbrottslighet utan i stället om stölder. Statistik från Brå visar att ungdomar som misstänks för brott låg högt på 1970-talet och i början av 1980-talet. Siffrorna var låga under 1990-talet och under flera perioder fram till mitten av 2010-talet. Under vissa perioder har man kunnat se en viss ökning men nedgången av ungdomsbrottsligheten över tid är stor. Nedgången är större avseende ungdomar än vuxna. Däremot avser siffrorna misstänkta personer och behöver inte reflektera den faktiska brottsligheten.¹¹³

¹¹¹ Se Sarnecki (2022) s. 33-34.

¹¹² Se Sarnecki (2022) s. 55-57.

¹¹³ Se Sarnecki (2022) s. 46-47.

Det är vanligt att ungdomar både blir offer för brott och själva begår brott vid några enstaka tillfällen. Trots det är det endast ett fåtal unga personer som står för majoriteten av brottsligheten bland ungdomar. Enligt resultaten från Skolundersökningen om brott 2021 uppgav 45 procent av eleverna att de hade blivit utsatta för stöld, misshandel, hot, rån eller sexualbrott minst en gång under de senaste tolv månaderna. Andelen utsatta är något lägre än 2019, då 48 procent uppgav att de hade blivit utsatta, och den ligger på den lägsta nivån hittills under mätperioden. Ungdomar av båda könen uppger att de har blivit utsatta för brott i liknande utsträckning, men det finns skillnader i vilka typer av brott de drabbas av. Bland pojkar är det vanligast att bli utsatt för stöldbrott, följt av misshandel. Bland flickor är sexualbrott vanligast, följt av stöldbrott. Elever födda i Sverige med två föräldrar födda utomlands, liksom elever födda utomlands, rapporterar en större utsatthet för brott jämfört med elever födda i Sverige med minst en förälder född i Sverige. Den högsta andelen utsatta finns bland elever med begränsade ekonomiska resurser, följt av elever med föräldrar som är separerade eller skilda.¹¹⁴

Hälften av eleverna (50 procent) rapporterar att de har begått något brott, såsom stöldbrott, våldsbrott, skadegörelse eller narkotikabrott, minst en gång under de senaste tolv månaderna. Denna andel är ungefär liknande som tidigare mätperioder, men något lägre än 2019 (52 procent). Med undantag för stöldbrott är samtliga brottstyper vanligast bland pojkar. Skillnaderna mellan könen är relativt små när det kommer till narkotikabrott, men större när det gäller våldsbrott och skadegörelse. Bland elever födda i Sverige med två föräldrar födda utomlands är det något högre andel som rapporterar delaktighet i våldsbrott, skadegörelse och narkotikabrott, medan det är vanligare för svenskfödda elever med åtminstone en svenskfödd förälder att rapportera delaktighet i stöldbrott. Delaktighet i brott är också vanligare bland elever med separerade föräldrar och särskilt bland elever med ekonomiskt svaga resurser i familjen.¹¹⁵

¹¹⁴ Se Brå (2022).

¹¹⁵ Se Brå (2022).

Bland eleverna som rapporterar att de har begått något brott i Skolundersökningen om brott 2021 har majoriteten även rapporterat att de har blivit utsatta för brott. När man tittar på brottstypen är till exempel andelen utsatta generellt högre bland pojkar och flickor som har begått narkotikabrott. Bland pojkarna som har begått narkotikabrott uppger 50 procent av dem att de har blivit utsatta för misshandel, jämfört med 21 procent bland samtliga pojkar. Av dem som har begått narkotikabrott har 42 procent blivit utsatta för stöldbrott, jämfört med 26 procent bland samtliga pojkar. Bland flickorna som har begått narkotikabrott uppger 66 procent att de har blivit utsatta för sexualbrott, jämfört med 24 procent bland samtliga flickor. Av dem som har begått narkotikabrott har 49 procent blivit utsatta för misshandel, jämfört med 17 procent bland samtliga flickor.¹¹⁶

När det gäller elevernas åsikter om vänners beteende är en betydande andel av dem av uppfattningen att det skulle vara helt eller delvis acceptabelt för deras vänner att dricka sig berusade. Denna uppfattning är liknande bland både killar och tjejer, där 43 procent av båda grupperna anser det vara helt eller delvis okej. I andra frågor finns det generellt sett stora skillnader i attityder mellan killar och tjejer - killar har en högre tröskel för att anse vissa beteenden som acceptabla. Till exempel uppger 34 procent av killarna och 20 procent av tjejerna att det skulle vara helt eller delvis okej om deras vänner skulle slå ner någon som sagt förolämpande saker. Vidare uppger 22 procent av killarna och 12 procent av tjejerna att det skulle vara helt eller delvis okej om deras vänner skulle stjäla något från en affär. Av de personer som var misstänkta för brott år 2022 var 43 procent under 30 år vid tidpunkten för brottet. Unga personer i åldern 15-20 år utgjorde 19 procent av samtliga misstänkta personer. Med "ålder" avses här den ålder som personerna hade uppnått vid tidpunkten för brottet.¹¹⁷

Antalet misstänkta personer per 100 000 invånare var högst i de yngre åldersgrupperna (15-17 år och 18-20 år) år 2022, med 4 939 respektive 5 003 misstänkta personer per 100 000 invånare. Generellt sett är andelen misstänkta personer i befolkningen högst bland unga personer och minskar gradvis med

¹¹⁶ Se Brå (2022).

¹¹⁷ Se Brå (2022).

ökad ålder. Detta mönster har varit relativt konstant över tiden. Både för kvinnor och män var antalet misstänkta personer per 100 000 invånare flest i de yngre åldersgrupperna. Dock var antalet misstänkta män per 100 000 invånare flest i åldersgruppen 18-20 år. Antalet misstänkta personer per 100 000 invånare minskade för nästan alla åldersgrupper år 2022 jämfört med 2021. Undantaget var gruppen 15-17 år, där det skedde en liten ökning. Totalt sett har antalet misstänkta personer per 100 000 invånare minskat med 1 procent jämfört med 2013. När man tittar på olika åldersgrupper har gruppen 15-17 år minskat med 2 procent, medan åldersgrupperna 21-29 år och 30 år eller äldre har ökat med 2 respektive 3 procent år 2022 jämfört med 2013. Åldersgruppen 18-20 år var oförändrad mellan de två åren.¹¹⁸

När en person fyller 15 år blir de straffmyndiga och det finns särskilda regler för att hantera lagbrytande ungdomar, inklusive hur polisen, åklagarna och domstolarna ska hantera deras fall. Ungdomar kan bli dömda till böter och fängelse, men personer under 21 år får sällan fängelsestraff. De vanligaste påföljderna för ungdomar är att åtalet läggs ner eller att de får böter. Domstolarna bör i möjligaste mån undvika att döma ungdomar till fängelse och det finns även särskilda påföljder för ungdomar. Lagföringsbeslut mot ungdomar i åldern 15-20 år utgör 20 procent av alla lagföringsbeslut, trots att denna åldersgrupp bara utgör 8 procent av den straffbara befolkningen. Det innebär att antalet lagföringsbeslut i förhållande till befolkningens mängd är högre i de yngre åldersgrupperna (15-17 år och 18-20 år) än i de äldre åldersgrupperna. Antalet lagföringsbeslut per 100 000 personer tenderar också att minska med ökande ålder. Jämfört med 2010 har antalet lagföringsbeslut minskat i alla åldersgrupper, med minskningar på mellan 15 och 38 procent. Den största minskningen i procent var i åldersgruppen 15-17 år, där antalet beslut minskade med 38 procent, eller 5 440 beslut, under en tioårsperiod. Åldersgruppen 15-17 år minskade med 2 procentenheter jämfört med 2010. Minskningen var störst för lagföringsbeslut mot unga kvinnor, där den minskade med 5 procentenheter.¹¹⁹

¹¹⁸ Se Brå (2022).

¹¹⁹ Se Brå (2022).

Antalet lagföringsbeslut per 100 000 invånare för hela den straffmyndiga befolkningen (personer över 15 år) minskade med 26 procent mellan 2011 och 2020, från 1 730 till 1 290 beslut per 100 000 invånare. Minskningen skedde i alla åldersgrupper, och den var mest märkbar i åldersgruppen 15-17 år, där antalet minskade från 3 530 till 2 710 beslut per 100 000 invånare under perioden. Minskningen av antalet beslut per 100 000 invånare mellan 2011 och 2020 för personer över 20 år kan delvis förklaras av den ökade befolkningmängden i denna åldersgrupp över tiden. Detta gäller dock inte för unga lagöverträdare i åldrarna 15-20 år, eftersom befolkningmängden för denna grupp totalt sett har minskat med 13 procent under perioden.¹²⁰

3.3 Våldsutvecklingen bland unga män

Våldsbrottsligheten har varit en central fråga i den kriminalpolitiska debatten. Under 1980- och 1990-talet har debatten berört gatuvåld, knivvåld och ungdomsrån medan dagens debatt uteslutande består i skjutningar och det ökade dödliga våldet. Den generella ungdomsbrottsligheten och misshandel våldet bland unga män minskar. Allvarligt skjutvapenvåld har ökat bland unga män och frågan om våldsbrottslighetens centrerats till en mindre grupp av unga män har ställts. Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik tillsammans med dess slutenvårdsdata visar att dödligt våld har ökat under 2010-talet, men unga män som skrivs in för våldsskador har nästan halverats under samma period. En förklaring till den motstridiga bilden kan vara att våldsbrottsligheten koncentrerats till en mindre grupp av den manliga ungdomspopulationen. Den grupp av unga män som begår de flesta våldsbrott har blivit färre men ”värre” vad gäller utövandet av våldet. De kan ha ändrat sin våldsaktivitet eller de våldsbrott de begår och våldet bland andra män i samma ålder minskar. En annan möjlig förklaring är att de grövsta fallen av våld skiljer sig från våldsbrottsligheten i övrigt och att våldsbrottsligheten bland de mest brottsaktiva inte förändrats särskilt mycket som de kan antas utifrån ökningen av skjutvapenvåldet. Eftersom skjutvapenvåld är ovanligt även i den mest våldsamma gruppen kan det verka motsägelsefullt.¹²¹

¹²⁰ Se Brå (2022).

¹²¹ Se Sarnecki (2022) s. 98-99.

3.4 Analys

Resultatet visar att dödligt våld ökat under det senaste decenniet på grund av ökningen av antalet skjutningar inom kriminella kretsar. Antalet fall av dödligt våld ligger dock lägre i dag än på 1990-talet, räknat per 100 000 invånare. Andra former av våld ligger på samma nivå och i vissa fall minskar de. Särskilt intressant är att våldet mot och av ungdomar minskar, vilket går emot den bild som framställs. Det föreligger inget stöd för att det skett en kraftig ökning av våldet och i synnerhet inte det grova våldet, de senaste 30 åren. Totalt sett har brottsligheten inte heller ökat och polisanmälda brott enligt brottsbalken har legat på 6 per 100 000 invånare sedan början av 1990-talet. Forskningen visar att det inte föreligger en generell våldsvåg och att våldsnivån i samhället varierar över tid och att en uppgång kan följas av en nedgång. Det finns inget i forskningen som visar att brotten blivit grövre och orsakat större skada. Internationellt sett ligger Sverige på låga nivåer avseende dödligt våld. I de nordiska länderna och i hela Europa har det dödliga våldet minskat. I USA är minskningen än mer påtaglig. Däremot sticker Sverige ut vad gäller användningen av skjutvapen och allvarligt skjutvapenvåld har ökat bland unga män.

4 Slutsatser

Under 2010-talet har vi sett en ökning av dödligt våld bland unga män, medan den generella ungdomsbrottsligheten och misshandelsvåldet har minskat sedan 1990-talet. En möjlig förklaring är att våldsbrottsligheten har blivit ett samhällsproblem som främst drabbar en mindre andel av den manliga ungdomspopulationen, och att dess karaktär har förändrats. En liten grupp inom varje ålderskohort står för majoriteten av brotten, vilket har visats genom longitudinella registerdata som följer individernas brottslighet från de är 15 år och framåt, mellan åren 2000 och 2017. Vissa typer av våld ökar, medan andra förblir konstanta eller minskar. Antalet lagöverträdare i Sverige har minskat, men de som begår brott är allvarigare. Utvecklingen av våldsbrottsligheten följer oftast internationella trender, med undantag för den senaste ökningen av skjutvapenvåld. Utmaningarna ligger i de individer som organiserar sig med destruktiva avsikter. Samhället i stort fungerar bra och det är inte någon systemkollaps. Sverige är en robust välfärdsstat. Men de som återkommande ägnar sig åt brottslighet har blivit farligare, mer brutal och mer komplex. Sverige kanske befinner sig tidigt i denna trend jämfört med andra länder, men flera länder börjar se en liknande utveckling.

Historiskt sett har alkohol varit en betydande faktor i våldsutvecklingen, både när det gäller familjevåld och våld på krogar, samt ökningen av våld inom kriminella kretsar. Men dagens situation är mycket mer komplex och det finns ingen enkel förklaring. En viktig observation är att det har utvecklats en våldsam subkultur i Sverige, särskilt i våra större städer. Det handlar om individer som lever helt utanför samhället och som inte påverkas av den generella utvecklingen eftersom de befinner sig helt utanför dess räckvidd. Denna subkultur utgör en betydande del av det våld som observeras idag. Det är viktigt att förstå att den nuvarande situationen inte kan förklaras genom en enda faktor utan involverar en mängd komplexa och sammansatta faktorer.

Det är nödvändigt att rikta uppmärksamhet mot den kriminella ekonomin och dess effekter samt att främja en mer balanserad debatt och diskussion inom kriminalpolitiken. Det är viktigt att betona att samhället inte är på väg mot någon systemkollaps. Utformningen av kriminalpolitiken bör grundas på en

övergripande förståelse av brottsproblematiken. Det är viktigt att undvika att fastna i en ensidig uppmärksamhet kring skjutningar, vilket kan skymma andra betydelsefulla brottsituationer. Årligen visar statistiken på 450 dödsfall till följd av överdoser. 45 personer blir offer för skjutningar vilket är en tiondel av de som dör av överdoser. Ändå läggs bara fokus på de som dör av skjutvapenvåldet. Samtidigt kan det ifrågasätts om den fokus som läggs på skjutvapenvåldet genom strängare straff och hårdare tag i själva verket får någon effekt över huvud taget. Troligtvis är det politikernas sätt att visa sig som slagkraftiga som styr.

Den kriminalpolitiska debatten tenderar ofta att fokusera på aktuella problem och bortse från tidigare problem. För att förstå dagens situation är det emellertid viktigt att ha en bild av tidigare händelser. Trots den betydande ökningen av skjutningar inom kriminella kretsar under de senaste åren, var det dödliga våldet (per 100 000 invånare) faktiskt högre i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Dessutom har antalet grova väpnade rån mot exempelvis värdetransporter, värdedepåer, banker och butiker nästan upphört under de senaste åren. Det är dock viktigt att inte bortse från den allvarliga utvecklingen inom kriminella miljöer eftersom den kan påverka tredje part och skapa oro i samhället som helhet. Denna typ av brottslighet kan underminera medborgarnas förtroende för statens förmåga att upprätthålla ordning och säkerhet samt leda till begränsningar av medborgerliga fri- och rättigheter, särskilt när så få av dessa brott klaras upp. Det är betydelsefullt att påpeka att om det inte vore för det dödliga skjutvapenvåldet inom kriminella kretsar skulle det dödliga våldet i Sverige ha varit avsevärt lägre.

Trots en minskning av traditionella brottsformer, såsom våld med knivar och våld inom relationer, kan man konstatera en ökning av allvarlig brottslighet inom kriminella kretsar, exempelvis skjutningar och sprängningar. Detta indikerar att den svenska brottsutvecklingen är differentierad, där den generella brottsligheten antingen förblir stabil eller minskar, medan problemen kopplade till organiserad och upprepad brottslighet blir alltmer akuta.

Under de senaste decennierna har våldet i det svenska samhället inte ökat övergripande sett. Trots att majoriteten av indikatorer inte visar på en generell

ökning av våldet, åsamkar våldet allvarliga skador som medför betydande lidande för offren och stora ekonomiska kostnader för samhället. Vissa specifika former av våld, såsom skjutningar och sprängningar inom kriminella kretsar, har dock visat en påtaglig ökning under de senaste åren. Enligt etablerade kriminologiska teorier påverkas brottsligheten av allmänna förändringar i medborgarnas liv. Samhällsförändringar under de senaste decennierna har haft differentierade effekter på olika grupper och individer i Sverige, vilket har skapat förutsättningar för uppkomsten av subkulturer präglade av våld inom vissa grupper av unga män i socioekonomiskt utsatta förorter och andra delar av landet. Å andra sidan har den allmänna samhällsutvecklingen, såsom ökad ekonomisk välfärd, högre utbildningsnivå och minskning av sjuklighet, vanligtvis ökat efterlevnaden hos majoriteten av medborgarna. En global slutsats är att brottsutvecklingen är liknande i många länder, där våldsbrottsligheten ofta ökar fram till början av 1990-talet för att sedan stabiliseras och minska. Det finns dock avvikelser från detta mönster, och den senaste ökningen av skjutvapenvåldet i Sverige utgör en sådan avvikelse. Totalt sett har våldet inte ökat i Sverige under de senaste decennierna, och det finns inget statistiskt stöd för påståendet att brottsligheten har ökat eller blivit grövre per 100 000 invånare sedan början av 1990-talet. Trots att majoriteten av indikatorer inte pekar på en generell ökning av våldet, är de våldsskador som faktiskt förekommer av allvarlig karaktär och medför betydande lidande för offren samt betungande konsekvenser för samhället.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1938:44	Processberedningens förslag till ny rättegångsbalk
Prop. 1964:10	Förslag till lag om införande av brottsbalken
SOU 1977:50	Häktning och anhållande
Prop. 1980/61:201	Med förslag till ändring av rättegångsbalken
Prop. 1980/81:201	Med förslag till ändring av rättegångsbalken
SOU 1993:35	Reaktion mot ungdomsbrottslighet
Prop. 1994/95:12	Handläggning av ungdomsmål
Prop. 1997/98:96	Vissa reformer av påföljdssystemet
Bet. 2020/21:JuU28	Unga lagöverträdare
Bet. 2021/22:JuU27	Unga lagöverträdare
SOU 2022:1	Förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott
Dir 2022:106	En ny ordning för att förebygga brottslighet

Myndighetspublikationer

Brottsförebyggande rådet, Dödligt våld i Sverige 1990-2017, rapport 2019:6, Stockholm, 2022.

Brottsförebyggande rådet, Konstaterade fall av dödligt våld: En granskning av anmält dödligt våld 2022, Stockholm, 2022. [cit. 2022a]

Kriminalvården, Kort om häktade barn, Norrköping, 2023.

Åklagarmyndigheten, Åklagarmyndighetens årsredovisning 2022, Stockholm, 2022.

Elektroniska källor

Brottsförebyggande rådet, Mord och dråp, Stockholm, 2022, <https://bra.se/statistik/statistik-om-brottstyper/mord-och-drap.html>, (besökt 2023-04-25).

Brottsförebyggande rådet, Ungdomsbrottslighet, Stockholm, 2023, <https://bra.se/statistik/statistik-om-brottstyper/ungdomsbrottslighet.html>, (besökt 2023-04-20).

Kriminalvården, 2023, <https://www.kriminalvarden.se/globalassets/publikationer/forskningsrapporter/kort-om-haktade-barn.pdf> (besökt 2023-05-01)

Moderaterna, Tidöavtalet: Överenskommelse för Sverige, 2022, <https://moderaterna.se/app/uploads/2022/10/Tidoavtalet-Overenskommelse-for-Sverige.pdf> (besökt 2023-04-10).

Regeringskansliet, "Så ska vi stoppa att kriminella rymmer", 2023, <https://www.regeringen.se/debattartiklar/2023/04/sa-ska-vi-stoppa-att-kriminella-rymmer/> (besökt 2023-04-20).

Regeringskansliet, Pressträff om regeringens 100 första dagar: Ny offensiv mot gängkriminalitet kopplat till Tidöavtalet, 2023, <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2023/01/presstraff-om-regeringens-100-forsta-dagar-ny-offensiv-mot-gangkriminalitet-kopplat-till-tidoavtalet/> (besökt 2023-02-10).

Socialdemokraterna, 34 åtgärder för att bekämpa organiserad brottslighet i Sverige, 2022, <https://www.socialdemokraterna.se/var-politik/bekampa-kriminaliteten-och-bryt-segregationen/gangkriminalitet/program-for-att-stoppa-gangkriminaliteten> (besökt 2023-04-10).

SVT nyheter, Nioåring misstänks hantera narkotika åt kriminellt nätverk, 2021, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/nioaring-misstanks-hantera-narkotika-at-kriminellt-natverk> (besökt 2023-04-10).

SVT nyheter, Väljarnas viktigaste frågor, SVT Datajournalistik, 2022, <https://www.svt.se/datajournalistik/valu2022/valjarnas-viktigaste-fragor/> (besökt 2023-04-10)

SVT nyheter, 17-åring döms för mord på gym i centrala Stockholm, 2023, <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/stockholm/17-aring-doms-for-mord-pa-gym-i-stockholm-city>, (besökt 2023-04-10).

SVT nyheter, Fritagningen av morddömde 17-åringen i Södertälje – detta vet vi, 2023, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/fritagningen-av-morddomde-17-aringen-i-sodertalje-detta-vet-vi> (besökt 2023-04-16).

Litteratur

Anderberg, Andreas, Ervo, Laura & Kristoffersson, Eleonor (red.), Med unga i fokus: festskrift till Kerstin Nordlöf, Iustus, Uppsala, 2022.

Anderberg, Andreas & Lindström, Linnea, ”Häktning eller annan betryggande övervakning? Omhändertagande av omyndiga misstänkta lagöverträdare” i Anderberg, Andreas, Ervo, Laura & Kristoffersson, Eleonor (red.), Med unga i fokus: festskrift till Kerstin Nordlöf, Iustus, Uppsala, 2022.

Asp, Petter & Ulväng, Magnus, Kriminalrättens grunder, 2., omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013.

Cetin, Evin & Liljestränd, Jens, Mitt ibland oss, Mondial, Stockholm, 2022.

Clevesköld, Lars, Samhället och de unga lagöverträdarna, Åttonde upplagan, Norstedts juridik, Stockholm, 2022.

Estrada, F. (1999). Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem: Utveckling, uppmärksamhet och reaktion. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 1999.

Estrada, Felipe, ”Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur” i: Estrada, Felipe & Flyghed, Janne (red.), Den svenska ungdomsbrottsligheten, 4:e upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2022.

Estrada, Felipe, "Ungdomsvåld: uppmärksamhet och reaktion", i: Estrada, Felipe & Flyghed, Janne (red.), Den svenska ungdomsbrottsligheten, 4:e upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2022.

Estrada, Felipe & Flyghed, Janne (red.), Den svenska ungdomsbrottsligheten, 4:e upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2022.

Häthén, Christian, Stat och straff: rättshistoriska perspektiv, 2., [uppdaterade] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2014.

Jareborg, Nils & Zila, Josef, Straffrättens påföljdslära, Sjätte upplagan, Norstedts juridik, Stockholm, 2020.

Nordlöf, Kerstin, Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt, Studentlitteratur, Lund, 2011.

Rostami, Amir & Sarnecki, Jerzy (red.), Det svenska tillståndet: en antologi om brottsutvecklingen i Sverige, Upplaga 1, Studentlitteratur, Lund, 2022.

Sandgren, Claes, Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation, Fjärde upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2021.

Sarnecki, Jerzy, "Våldsutvecklingen i Sverige" i Rostami, Amir & Sarnecki, Jerzy (red.), Det svenska tillståndet: en antologi om brottsutvecklingen i Sverige, Upplaga 1, Studentlitteratur, Lund, 2022.

Sivertsson, Fredrik, Nilsson, Anders & Estrada, Felipe, "Färre men värre? En kohortanalys av lagförd våldsbrottslighet bland unga män födda 1985-1999" i Rostami, Amir & Sarnecki, Jerzy (red.), Det svenska tillståndet: en antologi om brottsutvecklingen i Sverige, Upplaga 1, Studentlitteratur, Lund, 2022.

Persson, Mareike, Caught in the Middle? Young offenders in the Swedish and German criminal justice systems, Lund University (Media-tryck), Lund, 2017.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 2015 s. 649